

СЪВРЕМЕННИ ПРОБЛЕМИ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА НАУКА И СТОПАНСКАТА ПРАКТИКА В БЪЛГАРИЯ (КРЪГЛА МАСА)

По повод 45-годишнината на сп. "Икономическа мисъл" на 19 май т.г. в Икономическия университет - Варна се проведе кръгла маса, на която се разискваха проблемите на икономическата наука, методологията на икономическите изследвания, икономическото образование и стопанската практика в България.

Водещи кръглата маса бяха **проф. д-р ик. н. Здравко Ковачев** и **ст. н. с. д-р Митко Димитров**, директор на Икономическия институт на БАН.

Приветствие към участниците в кръглата маса поднесе ректорът на ИУ - Варна **проф. д-р ик. н. Бойко Атанасов**.

Уважаеми г-н главен редактор,
Уважаеми гости, колеги,

Позволете ми да ви приветствам с добре дошли в Икономическия университет - Варна за участие в дискусиите, посветени на 45-годишнината от създаването на сп. "Икономическа мисъл".

За нашата академична общност е чест и предизвикателство да бъде домакин на организираната кръгла маса и ние сме благодарни на партньорите ни от Икономическия институт на БАН и редакционната колегия на сп. "Икономическа мисъл" за оказаното ни доверие и желание за сътрудничество. Приемаме го като подарък за рождения ден на нашия университет, който на 14 май 2001 г. навърши своите 81 години, а също и като признание за постигнатите успехи.

Надяваме се, че с тази среща ще укрепим и разширим контактите и творческите връзки между колеги, които имат една основна цел - развитие на икономическата мисъл и практика в България.

Повод за организиране на днешната кръгла маса ни дава годишнината на едно от най-авторитетните и четени научни списания в страната. На неговите страници публикуват резултати от научни изследвания видни учени от страната и чужбина, то е място за изява на млади учени и специалисти, източник на идеи и знания за икономическата теория и практика.

Опитът от изминалото десетилетие на преход убедително показва, че няма готови истини и универсални рецепти за преобразуване на обществените системи. Всяка страна и национална икономика имат свои специфични особености, които изискват конкретни изследвания, творческо осмисляне на реалностите и създаване на адекватни модели на управление. В този смисъл всяко подценяване на научния живот, на необходимостта от създаване и развитие на научен потенциал е пагубно за страната ни.

В създалата се обстановка на откриване на икономиката ни към световния пазар на материални, финансови и човешки ресурси засега

нашият шанс за конкурентоспособност са основно човешките ресурси. Чрез тяхното образователно и научно развитие впоследствие ще бъдем в състояние да завоюваме по-достойни позиции на стоковия и финансов световен пазар.

Заявените заглавия на докладите от програмата на кръглата маса вдъхват оптимизъм за постигането на тази стратегическа цел. Те демонстрират широтата на творческите търсения на техните автори и предполагат оживени и плодотворни дискусии, обогатяване на научните представи на участниците, обединяване на идеите с практическата им реализация.

Ето защо, позволете ми отново да приветствам участниците в организираната кръгла маса и да поздравя сп. "Икономическа мисъл" с неговата 45-годишнина. Нека да си пожелаем ползотворна работа и успехи при изпълнението на нашата общественополезна мисия.

Свои виждания по разглежданите проблеми изказаха:

Ст. н. с. д-р Матю Матов, ИИ на БАН

Науката в България на границата на две столетия

Политика на финансов срив

Направеният анализ на финансовите средства, заделени за наука, на техните обеми, източници и разпределение във всички наблюдавани от ЮНЕСКО държави през последното десетилетие, от една страна, и конкретната спецификата на развитието на научните изследвания в България през изминалите години, от друга, ни доведе до убеждението, че съществува граница, която представлява *праг на риска* във финансирането на науката в България. Слизането под него ще доведе до разпад на самата система и ще породи негативни последици за бъдещото развитие на научните изследвания в страната. Под равнището на този праг финансовите средства са на такова равнище, че не са в състояние да осигурят и най-елементарни условия за провеждане на научноизследователска дейност.

Съществува ли наистина подобен рубеж за науката в България, който не бива в никакъв случай да бъде преминаван? Ако съществува, къде се намираме сега? Каква е ролята и отговорността на държавата? Отговорът на тези въпроси е от съдбоносно значение за науката в нашата страна.

От 1989 и особено след 1990 г. у нас беше поставено началото на негативната тенденция във финансирането на науката, която продължава и до днес. Само за няколко години общите разходи, отделяни за развитието на този отрасъл в България от брутният вътрешен продукт на страната от 2.4% достигнаха до 0.5% през 1996 г., а само бюджетните средства спаднаха от 1% на 0.2% от БВП. Сега за научноизследователската дейност вече се отпускат

многократно по-малко от необходимите за нормалното ѝ функциониране финансови средства. *Финансирането на научните изследвания прескочи прага на бедността и граничи с нищетата, при която започва разграждане на системата.* Това е именно онази бариера, под която финансовите средства не са в състояние да осигурят и най-елементарни условия за провеждане на научноизследователска дейност. След 1996 г. brutните разходи за наука не надвишават 0.6% от БВП, а това е показател, присъщ за държави с ниска степен на общественно-икономическо развитие, в които реално науката е непозната дейност и не би могла да бъде фактор за бъдещото им развитие.

Страните от ЕС, като отчитат ролята на научните изследвания за бъдещето на Европа и все още значително по-ниските показатели по отношение на финансирането в сравнение със САЩ и Япония, са си поставили задачата в близките години да достигнат и надминат трипроцентовата граница. Япония постигна това през 1998 г. с 3.04% от БВП а САЩ се приближават до нея, като през 1999 г. процентът от БВП за научни изследвания е 2.65%. Изоставането на Европейския съюз обаче ще бъде преодоляно трудно, тъй като все още има страни-членки на Съюза като Испания, Португалия и Гърция, които отделят под 1% от БВП за научни изследвания. На този фон при едно бъдещо присъединяване страните-кандидатки за членство (от тях единствено Чехия с 1.27% през 1999 г. е над еднопроцентовата граница) със своите изключително ниски показатели ще доведат до ново понижаване на средното равнище на финансиране на науката в Съюза. Решаването на този проблем е от изключително значение за развитието на разширяваща се Европа, в която науката несъмнено ще е един от основните фактори за нейния просперитет. Увлечени в решаването на други въпроси, този важен проблем сякаш остана извън полезрението на институциите, имащи отношение към процеса на присъединяването на страните от Централна и Източна Европа. Трипроцентовата граница ще бъде достигната и надмината единствено при условие, че и най-слабо развитите в икономическо отношение държави от Съюза, в т. ч. и бъдещите, ще отделят не по-малко от 1.5-2 % от brutния си вътрешен продукт за наука. За да бъде постигнато това страни като България ще трябва да бъдат задължени да покрият нови критерии и показатели, които да съответстват на целите задачите на ЕС в областта на финансовото осигуряване на научните изследвания.

Учените в България

Подобно на финансирането, докато в света има ясно очертана тенденция към увеличаване броя на заетите в научната област, след 1991 г. в България се наблюдава непознато и противоречащо на общите тенденции намаляване на заетостта в сферата на науката.

Увеличаването на заетостта в тази област в държавите от ЕС е със средногодишен темп 1.5%, а в страни като Испания в някои то години е

надвишавало дори 10-12%. У нас отрасъл “Наука и научно обслужване” е с най-голямо съкращение на заетите в сравнение с всички останали отрасли. Ако общото намаление на заетите в страната за периода 1991-1995 г. е 8%, в науката то е над два пъти. След 1995 г. само за няколко години заетите в тази сфера са намалели с над 35%, за да се достигнат през 1999 г. до 16 087 човека, изчислени по критериите на т. нар. наръчник “Фраскати”.¹ Това са заетите, изчислени по full-time equivalent - FTE (еквивалент на пълна заетост, ЕПЗ). Подобна драстична мярка с основание поражда тревога, защото това вече не е просто някаква безобидна и безболезнена редукция на броя на учените и специалистите. Резултатите от нея тепърва ще напомнят за себе си.

За целта беше приложен порочен кръг – финансовата криза беше използвана като аргумент за съкращаване на заетите с научно-изследователска дейност, а намаленият вече брой беше изтъкван като претекст за ново орязване на финансовите средства.

Ако статистическите данни за заетостта в сферата на науката бяха преведени на езика на европейската статистика, щеше веднага да се разбере, че “големият” брой учени в България е просто мит. Мит, имащ за основа прилагането на различни методики на измерване.

С въвеждането в България на принципите на европейската статистика, в частност “Frascati Manual”, за измерване броя на заетите с научни изследвания от данните на националната ни статистика стана ясно, че всъщност в края на века ние сме сред държавите с ниско равнище на заетост в сферата на науката.

За периода 1990-1997 г. страните-членки на ЕС са повишили броя на персонала си, зает с научни изследвания, от 1.493 хил. на 1.613 хил., или с около 8% средногодишно. Това представлява 4315 заети на 1 млн. от населението. За 1991-1997 г. в тези държави само учените (researchers or university graduates) са се увеличили от 749 хил. на 857 хил., т.е. 2460 учени на 1 млн. население.

С 1960 човека (1999 г.) (ЕПЗ) персонал, зает в науката на 1 млн. население България е значително под средното европейско равнище. А само учените (researchers) са едва 1290 на 1 млн. от населението.

През 1995 г. на хиляда човека от населението в трудоспособна възраст у нас се падат 6.0 заети с научноизследователска дейност, а през 1999 г. те са вече 4.6. Този показател за страните от ЕС през последните 7-8 години е около на 9.3-9.4.

Друг немаловажен проблем пред работещите в сферата на науката е заплащането на техния труд. Тук могат да се приведат редица данни, от

¹ Proposed Standard Practice for surveys of research and experimental development “FRASCATI MANUAL”. OECD, Paris, 1993.

които става ясно, че българският учен е поставен в унизителна ситуация. Средната работна заплата в отрасъл "Наука и научно обслужване" е по-ниска от средната за страната.

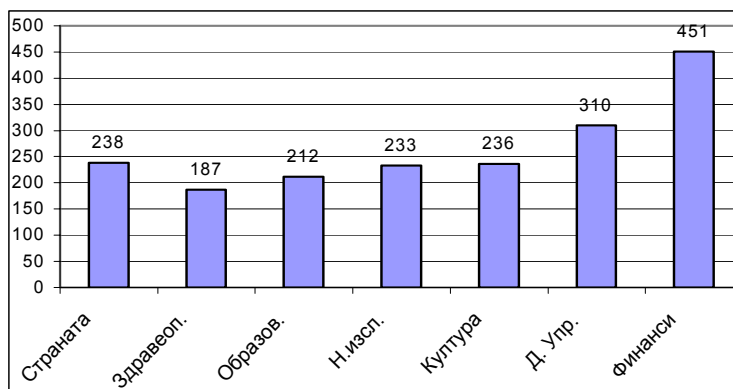
Таблица

Отношение на средната работна заплата по отрасли към средната работна заплата в страната (%)

	1997 г.	1998 г.	1999 г.	2000 г.*
Финанси	159.8	168.1	180.6	189.4
Държавно управление	90.5	114.4	119.2	130.3
Научни изследвания	89.8	97.5	91.4	97.9
Култура	73.3	89	90.9	99.2
Образование	71.7	81.2	83.2	89.1
Здравеопазване	67.9	77	74	78.6

* Предварителни данни.

Източник. НСИ.

Фиг. Средна месечна работна заплата през 2000 г.*

* Предварителни данни.

Източник. НСИ.

Неотложни стъпки

Първо. За успешното развитие на науката в България непременно трябва да се решат въпросите по разработването на *национална политика и стратегия*.

Второ. Друга важна задача непосредствено след изграждането на стратегията и политиката в сферата на науката е приемането на *национална програма за научни изследвания*, чрез която да се осигури постигане на целите на научната политика и изпълнението на задачите, стоящи пред

научноизследователската дейност. Изграждането ѝ трябва да бъде подчинено на принципите, залегнали в научната политика на страната, и изведените научни приоритети.

Разработена като субординирана система от подпрограми и задачи, обособени по различни признаци и равнища, националната програма за научни изследвания трябва да бъде финансово обвързана и осигурена.

Трето. За успешното провеждане на научноизследователската дейност е необходимо новоизграденият *Национален съвет за научна и технологична политика да има активна позиция по отношение на създаването, координацията и изпълнението на националната програма.*

Четвърто. Посочените стъпки трябва да намерят своето нормативно решение с приемането на *нова нормативна уредба (Закон за подпомагане на научните изследвания)*, която да създаде необходимите условия за стимулиране на научните изследвания.

Пето. Освен промяна в структурата на източниците на финансиране с приемането на националната стратегия и политика в областта на науката, което е една от най-важните задачи в близките 1-2 години, е необходимо и *нормативно закрепване на ежегодното нарастване на средствата за наука в бюджета на страната.*

Доц. д-р Тодор Ненов, ИУ - Варна

Проблеми пред българската наука

1. За управлението на стратегическите изследвания

Според нас днес в България се развиват преди всичко чистите изследвания, т.е. тези, които се извършват по инициатива на отделните учени и произтичат от логиката на развитието на самата наука. Те имат своята роля и значение, но на съвременния етап решаващи са ролята и значението на стратегическите изследвания, т.е. такива, които са предизвикани от потребностите на обществената практика и са насочени към решаване на значими проблеми на социално-икономическото развитие. Тези изследвания в момента са подценени.

За решаването на посочения проблем е необходимо изготвянето на стратегия за развитие на този вид изследвания и на въз основа на това - разработване на съответните научни програми. Подобна национална програма трябва, от една страна, да решава специфичните национални проблеми, а от друга - общи проблеми на развитието на науката въобще. Затова е необходимо тя да бъде много тясно обвързана с програмата на ЕС за развитие на научните изследвания, както и да се възприеме подходът и методологията, прилагани в ЕС по нейното разработване и управление.

2. За интегриране на националния кадрови потенциал за решаване на научните проблеми и на националните изследвания с тези на ЕС

В момента усилията на националния научен потенциал (на БАН, университетите и отрасловите и функционалните научни институти) не са интегрирани за съвместно разработване на научни проблеми, произтичащи от национални програми за научни изследвания, а обвързването и интегрирането с Пета рамкова програма за научни изследвания на ЕС също е недостатъчно.

Затова според нас усилията трябва да се насочат към засилване на интеграционните процеси, от една страна, на национално равнище, а от друга, в рамките на ЕС, тъй като само големи научни колективи могат да решават значими научни и приложни проблеми.

3. За интеграцията между науката и производството

Този проблем има няколко страни:

1. Научно обслужване на държавното управление на национално и регионално равнище чрез националните и регионалните програми. Във връзка с това е необходимо да се засили сътрудничеството между научните институции и държавните органи на двете нива.

2. Научно обслужване на фирмите. Нужни са преки контакти на базата на повишена активност от двете заинтересувани страни - научните организации и фирмите, за осъществяването на процеси на интеграция и взаимно проникване.

3. Обучение и консултативно обслужване на фирмите. И този въпрос не е решен на нужното равнище – от една страна, фирмите не осъществяват мащабни програми за промяна и развитие в своите системи, а от друга, активността на научните институции да предлагат и осъществяват обучение е недостатъчна.

4. За информационното осигуряване на научното обслужване на практиката

Според нас в момента достъпът до конкретна информация става все по-труден, особено за дейността на фирмите. Те се превръщат във все по-затворени и недостъпни системи, вместо обратното - на основата на една нова фирмена култура да се отворят към обществеността и най-вече към учените, като търсят тяхната помощ и ги включват в програмни екипи или им възлагат самостоятелно решаване на техните проблеми.

Насоки за развитие на икономическата наука :

По-важните насоки за развитие на науката на сегашния етап според нас са:

1. Разработване на въпросите, свързани с успешното завършване на прехода към пазарна икономика в България и присъединяването на страната към ЕС.

2. Осветляване на новите потребности на социално-икономическото развитие на страната и решаване проблемите на хората.

3. Разкриване на съществените характеристики на новия модел и новите цели на икономическото развитие, на т.нар. "нова икономика" за постигане на хармонично и устойчиво развитие и висока конкурентоспособност на икономиката като цяло и на отделните бизнес-организации.

4. Разработване на проблемите, свързани с осъществяване на ефективен производствен процес в отделните бизнес-организации, внедряване на интелигентни производства, водещи до повишаване на ефективността и качеството, подобряване на сигурността и безопасността на човешкия фактор.

5. Създаване на висококачествени производствени системи на базата на нова организация на производството и труда, на системите за материално ресурсно планиране (MRP), нови методи на работа и подобряване качеството на човешкия потенциал.

6. Развитие на изследванията за внедряване на системите за управление на качеството (СУК) и за управление на околната среда (СУОС) на база на стандартите ISO 9000 и ISO 14000 с цел използване на по-чисти методи за производство и екологосъобразни технологии.

7. Развитие на изследванията в областта на усъвършенстване на фирмения мениджмънт, управление на проекти, управление на риска, управление на промяната, управлението чрез контролинг, адаптиране на предприемачеството и на производството към хората и т.н.

8. По-активно включване на научния потенциал в управленското консултиране на практиката, засилване на координацията и сътрудничеството между университетите и Икономическия институт на БАН, както и интеграцията чрез съвместни проекти по научните програми на ЕС.

Насоки за усъвършенстване подготовката на икономически кадри:

1. По-нататъшно развитие и усъвършенстване на висшето икономическо образование и сближаването му с това на ЕС.

2. Преустройство на образованието в посока към по-пълноценно използване предимствата на информационното общество.

3. Създаване на предпоставки за засилване на мобилността на студентите и възможностите за тяхната реализация

4. Повишаване на интеграцията между наука, производство и образование и развитие на високотехнологичните агломерации в страната.

5. Засилване на интеграцията между университетите и ИИ на БАН в областта на подготовката на специалисти с висше икономическо образование.

Доц. д-р Димитър Канев, Висше военноморско училище "Н. Й. Вапцров"

Глобализацията и нейните предизвикателства към висшето образование

Темата на днешното обсъждане е "Съвременни проблеми на икономическата наука и мястото на българските учени". Няма съмнение, че проблеми на икономическата наука трябва да бъдат актуалните проблеми на икономическата практика и че ролята на учените е именно в разкриването, анализирането и предлагането на алтернативни решения на проблемите на практиката. Ако се опитаме да открием онова, което днес икономическото развитие поставя в дневния ред на икономическите изследвания, списъкът ще бъде дълъг и разнообразните становища, които се представят, са доказателство за това. В същото време обаче сред цялото разнообразие от нови явления и тенденции, които чакат своето теоретично осмисляне, според мен се откроява забележителният преход, който през последното десетилетие се извършва в целия свят към една икономика, основана на знанието.

Днес главна движеща сила на икономическото и общественото развитие са не традиционните икономически ресурси – земя, труд и капитал, а знанието и възможностите то да се произвежда, обменя и прилага чрез информационните и комуникационните технологии. С това развитие новата информационна ера коренно променя характеристиките и мисията на висшето образование и висшите училища, като превръща университетите от създатели на знание, обучаващи звена и носители на културните ценности в основен фактор на икономическия растеж - фабрика за знание и център на информационната икономика. Предизвикателствата, които днес стоят пред този център на информационната икономика, са многобройни. Сред тях са:

Първо, новите изисквания към квалификацията на работната сила и превръщането на висшето образование от привилегия на малцина избрани в масова необходимост.

Второ, разрастването на съществуващите образователни институции чрез изграждане на консорциуми, ориентирани към печалбата филиали, дистанционно и Интернет-обучение, както и появата на нови, нетрадиционни образователни институции в лицето на новите частни университети с традиционни, виртуални и дистанционни методи на преподаване, обучаващите и сертифициращи организации в областта на новите технологии, корпоративните университети и редица други.

Трето, комерсиализирането на образователния сектор и трансформацията му навсякъде по света в нов, отворен, разрастващ се и изключително привлекателен пазар, движен не от традициите, регулирането и държавния протекционизъм, а от пазарните сили.

Четвърто, качествено променените изискванията към предлаганите образователни услуги. Ако традиционните четири- или петгодишни редовни образователни програми предлагат знание “за всеки случай” и голяма част от наученото в университетите никога не намира своето приложение, то новата информационна ера изисква знание, основано на принципите “точно навреме” в рамките на целия жизнен цикъл, “близо до теб” и “точно за теб”. Всичко това засилва необходимостта от стандартизация на обучението, превръщането му по протежение на целия жизнен цикъл в основна образователна философия; увеличаване на предлаганите квалификационни курсове без образователна степен; даване на възможност за получаването на образователна степен (най-вече магистърска) чрез акумулиране на кредити в по-дълъг период; развитие на формите за дистанционно и Интернет-обучение.

Пето, подобни промени в характера на търсенето на образование и натискът на конкуренцията налагат и различно отношение на образователните институции към студентите. Във все по-голяма степен на студентите се гледа не като на хора, които трябва да са благодарни на университета, че им дава възможността и привилегиите да учат, а като на потребители и клиенти, за които университетът трябва да се конкурира и пред които е необходимо той непрекъснато да доказва своите предимства, уникалност и специфичност в сравнение с другите институции.

Шесто, в условията на глобалната конкуренция образователните институции трябва да се съобразяват в много по-голяма степен и с икономическата ефективност на дейността си. Те следва да контролират разходите, качеството на предлаганите от тях услуги и производителността на студентите. Тук основни показатели за ефективността и качеството са не количествените показатели за използваните ресурси като съотношение преподаватели към студенти, академичен състав и дял на хабилитираните преподаватели в него, размер на библиотеките и т.н., а удовлетвореността на студентите и степента, в която образованието отговаря на техните нужди и интереси.

Седмо, новата информационна икономика поставя нови изисквания и към управлението на институциите, осигуряващи висше образование. Усложняването на самия образователен процес и масовизацията на висшето образование, необходимостта от реформирането на обществения сектор и ограничаването на обществените фондове, обвързването на финансирането със стойността на крайния продукт изискват и адекватни промени в неговото администриране, изкореняване на бюрократизма, избор на нови нетрадиционни организационни структури, нови методи и източници за финансиране, активно прилагане на информационните технологии в самия управленски процес. Образователните институции вече не разполагат с екстензивните методи, които използваша досега – повече дисциплини, повече факултети, департаменти и катедри, по-голяма специализация, повече курсове. Новите изисквания тук са интернационализация на учебните планове и програми и международно сътрудничество в осъществяването на

изследователските и учебните проекти; гъвкавост, интегрирани усилия на няколко научни направления и области; привличане и освобождаване на преподавателски и изследователски състав съобразно нуждите, а не формиране на учебните планове съобразно възможностите на почти пожизнено наетият преподавателски състав; стимулиране на активното отношение на студентите към преподаването и приспособяване на методите за преподаване към индивидуалните способности и характеристики на студентите; сътрудничеството с бизнеса и особено с големите частни фирми в областта на информационните технологии и комуникациите.

Накрая, но не и на последно място по значението на това предизвикателство, днес е необходим и нов подход на държавата в политиката ѝ в областта на висшето образование, изразяващ се в децентрализация на управлението; замяна на щедрото държавно финансиране и централно планиране с по-сурови, отчитащи разходите и постиганите резултати частно-финансирани и основани на пазарната логика системи; намаляване на регулирането и стимулиране на самостоятелните ефективни решения на образователните институции; поставяне на акцента в обществената политика върху контрола на качеството на предлаганите образователни услуги.

Важни въпроси, чиито отговори се изискват от нас, са: в каква степен държавата да либерализира образователния пазар; какви да бъдат мащабите, обхватът и скоростта на административното и финансовото дерегулиране и децентрализация; какъв път да поеме неизбежната в новите условия приватизация на образователния сектор и с какви форми държавната политика да осигурява нужната социална справедливост, социализация и социална мобилност, без при това да подменя и нарушава действието на пазарните механизми.

Несъмнено е, че новото място на висшето образование налага по-голямо внимание към неговите проблеми и намирането на подходящи решения за превръщането на системата му в едновременно ефективна, но и отговорна за обществените интереси. Българската икономическа наука също има своите отговорности за това и успешното ѝ включване в дискусиата за отговорите на предизвикателствата към висшето ни образование е един от най-важните фактори за действителното му превръщане в център на икономическото ни развитие и социален просперитет.

Доц. д-р Елена Георгиева, ИУ - Варна

Науката и образованието по маркетинг в стопанската практика на България

Общовъзприето е разбирането за маркетинга като *философия на съвременния бизнес*. Нейната основна идея намира синтезиран израз в т.нар. *концепция за интелигентното потребление*. Макар и възприета, тя все още

не е теоретично обоснована в нейната многоизмерност, дълбочина и подробност и не е намерила масово приложение в стопанската практика. Това поставя пред изследователите и преподавателите в областта на науката за маркетинга редица задачи с различна степен на сложност.

Дискутирането на маркетинга от гледна точка на неговата водеща идея като философия на бизнеса недвусмислено доказва еволюционната тенденция в неговото развитие като теория и практика. Силите на еволюционното развитие обаче днес трябва да се търсят не само и единствено в областта на бизнеса и социално-икономическото развитие на дадено общество, а в човешката цивилизация. Вече съществуват неоспорими доказателства, че човечеството навлиза във фазата на своята четвърта цивилизация, чиито основни характеристики според нейните изследователи са едновременно отвореност, полицентричност и интегрираност, които са характерни и за България. В същото време новата цивилизация и нейното утвърждаване генерират проблеми, трудности, противоречия, с които човечеството се сблъсква.

Какво е мястото и ролята на науката по маркетинг в тяхното решаване? С какво маркетингът като наука и стопанска практика може да помогне на човечеството сега? Адекватно ли е на новото време образованието на специалистите в тази сфера? Най-общият отговор на поставените въпроси изисква да осъзнаем, че маркетинговата концепция за интелигентното потребление е в нов етап от своето развитие, за който са характерни нови подходи, обогатяване и предефиниране на принципите, усъвършенстване на инструментариума, обогатяване на методите. Ето някои от по-основните проблемни области в науката по маркетинг:

- *В областта на релевантните отношения* на маркетинга със силите на средата и в частност с потребителите. Процесите на регионално и глобално развитие налагат оценката на средата на три равнища - *национално, регионално и глобално*. Засилва се турбулентността на средата. Това извежда на преден план системите за ранно предупреждение в маркетинга. Наред с данните за твърдите факти се налага разработване на методи за набиране и обработване на качествени, меки данни за слабите сигнали от средата. Настъпват принципни промени във връзката на организацията с потребителите. Тенденцията от представителна демокрация към демокрация на участие, включването на потребителите в информационните мрежи, води до тяхното *интегриране* в планирането на дейността. Това налага разработването на нови методи за проучване и обработване на данни и работа с новия тип потребител, наричан просуматор. По какъв начин, в кои управленски решения и в каква степен, просуматорът ще бъде включен в управлението и планирането на организацията?

- *В областта на потребителското поведение*. Маркетингът ще се среща все повече с нов тип потребители и съответно ще влияе за формиране на нов тип потребителско поведение. Още в края на миналия век проф. д-р

Ханс Рафе дефинира противоречивата тенденция в потребителското поведение, която се характеризира с това, че са налице сегменти на хедонисти, както и такива, които се отличават със силна социална, екологична и културна ангажираност. Характерни за тези потребители са умереност, самодисциплина, духовно саморазвитие и усъвършенстване, надрастване на чисто материалното благополучие. В стремежа на човечеството към установяване на устойчиво развитие на планетата маркетингът с помощта на своя микс е призван да формира нова потребителска култура, основаваща се на идеята за обновление. Маркетингът на интелигентното потребление има за задача да разшири сегментите с обновен синтез и нова рангова система на ценностите, за която са характерни пестеливост, съзнание за екологичност, рационалност и т.н.

- *В областта на пазарите*, които във времето на глобализация се свят не са отделни и независими. За тях е характерна бърза промяна, сливане, препокриване. Пред науката за маркетинга сега стои проблемът за нов подход към сегментирането на пазарите и позиционирането на продуктите. Широко известното мото “Глобално мислене, локално действие” трябва да бъде превърнато в конкретен инструментариум за разработване на пазарите. Необходимо е фирменият мениджмънт да осъзнае и поеме глобална социална отговорност, която естествено се основава на алтернативни решения за обслужване на потребителите, предложени от маркетинга като стратегия и тактически въздействия.

- *В областта на конкуренцията*. Простото следване или имитиране на общопознатите ключови фактори за успех не е достатъчна гаранция за конкурентен успех. Именно маркетинговата теория сега може да предложи интегрирани подходи за уникално съчетаване на конкурентните фактори. Маркетинговият мениджмънт има призиванието да подчини, координира и насочи всички дейности в организацията на потребностите на обществото като цяло. При това науката по маркетинг трябва да идентифицира понятието “общество”, неговите измерения, стратификации, потребности и др. в епохата на глобализацията.

- *В областта на образованието*. В България липсва ясно изразена държавна политика и система, което засяга и обучението по маркетинг. При това е необходима коректност при тълкуването и употребата на понятията държавна политика и държавна намеса в образованието. При подчертано засилен и обоснован интерес и търсене на образование по маркетинг от студенти и специалисти в стопанската практика държавата администрира приема в бакалавърски и магистърски образователни равнища, налага еднопосочност в образованието. Това е най-силно изразено в държавните висши училища, където без съмнение може да се твърди, че ресурсът на висшето образование в момента е най-добър.

Като организирани частични и пълни курсове на обучение маркетингът в България се преподава от средата на 80-те години на XX век и сега се дипломират първите випуски специалисти по маркетинг. С това може да се обясни и бавното и все още недостатъчно прилагане на маркетинга в стопанската практика на България.

Доц. д-р Юлия Узунова, ИУ - Варна

Предизвикателствата на глобализацията и маркетинговите трансформации към съвременната икономика

От началото на 70-те години, когато от позициите на десетгодишната ми стопанска работа започнах да се занимавам с научни изследвания в областта на маркетинга и преподавателска дейност, досега във фундамента на икономическата наука настъпиха значителни различия. Продължилният тридесетгодишен период не се изчерпва само с ликвидиране на значими теоретико-практически области в икономическата теория като социалистическата политикономия, плановата икономика и командното администриране. Въпросът е много по-широкообхватен и е свързан с цялостната динамична промяна в общественото познание и променящия се от това "нов световен ред". Става дума за настъпването на период, в който цялостната философия на науката за последните пет века се натъква на необходимостта от проявлението на единството между "статиката и динамиката", "изменение и устойчивост", "хаос и ред" в нейната същност и съвременни форми на реализация. В посока на научните усилия за осветляване и прилагане на това единство в икономическата област на познанието все по-ярко и по-значимо се откроява еволюционната позиция на инерационализиращия процес в глобалния и регионалния бизнес.

Глобализацията на световната икономика днес е обективна реалност, независимо че все още механизъмът и последствията от този процес не са изяснени и на практика предизвикват диаметрално полюсови позиции. Дали глобализацията е саморазвиващ се процес на формиране на пазарен ред, както сочат неолибералните виждания, или е хаотичен процес с фазов безпорядък и сила на разрушение, ще покажат следващите периоди на човешко развитие и познание.

В случая, като се приземим към нашите условия на развитие, можем да наблегнем на виждането, предлагано от областта, в която работя, а именно - пазарно-производствената философия в икономическата наука, включваща и общи въпроси от динамичната и статичната страна на маркетинговите процеси в глобализиращия се бизнес-процес.

На фона на глобалните операции и поглъщания на големи фирми в предшестващите десет-петнадесет години пазарните пространства в

световния бизнес непрекъснато се променят. Разширява се либерализацията на социално-политическата сфера, усъвършенстват се пазарните отношения в икономиката, трансформират се производството и пазарът на работна сила, икономиката се реструктурира към наукоемки и високотехнологични отрасли. Диверсификацията на външноикономическите връзки в зависимост от непрекъснато възникващите и отпадащи нови пазари, нови продукти и нови икономически субекти на основа на нарастваща глобална и регионална стандартизация в тях налага различен набор от трансформации в бизнес-процесите. Сред тях можем да очертаем:

Трансформации в структурата на общественото производство

В страните с водещи икономики отчетливо се наблюдават преобразувания между първичния (добиваща промишленост), вторичния (обработваща промишленост) и третичен пазар (услугите). През последните години е настъпила сериозна модификация в бизнес-отношението "БВП/заета работна сила" за тези пазари. Във връзка с това Mc Rae в своя известен труд "The World in 2020" посочва следните тенденции в икономически силно развитите пазарни пространства: относно БВП/РС за първичен и вторичен пазар, както следва: за САЩ - 30-33% БВП със заета РС 38-30%; за ЕС - 70-73 БВП със заета РС 60-62%; за Япония - 58-60% БВП със заета РС 56%. Ненаправно в тези пазари третично развиващия се, наречен пазар на "публични стоки", който заема устойчиви позиции около 55% от БВП на тези страни, е с особен фокус в глобалния бизнес. Това е пазарът на стоките "знания", където цената на вложения в производството им труд вече става все по-висока в сравнение с останалите производства. По този повод не можем да не се съгласим със съвременните позиции на P. Druker, който в новия си труд "The New Realities" (1996) ни навежда сериозно към следния постулат: "Производството е независимо от труда." Такива, бих казала, революционни в наши дни виждания са очертани още от D. Bell, който през 70-те години в труда си "The Coming of Post - Industrial Society" (New York, 1973) очерта не само третични, а четвъртични и петични пазари. Въз основа на неговите постановки и тези на последователите му днес структуризацията на общественото производство може да се извърши не по критерия "вид резултат/вид потребител", а както съвременните икономически футуролози твърдят, по критерий "постиндустриални координати" - "субект-субект" и "субект-обект" (Castells, M., 1996). Това е нов критерий за бизнеса в общественото производство, съобразяващ се с налагащото се преобразуване на количествените към качествени структури на дименсиите при този подход към структуризирането на отраслите. Посочената двупосочност в налагащите се тенденции при структурирането е съобразена, от една страна, с потребителските приоритети, а от друга, с приоритета на нарастването или спадането на търсенето на съответните блага (знания, продукти).

*Предизвикателства към изчезващите условия, необходими за
саморазвиващите се икономически системи*

Информационната революция и технологическата трансформация през последните години формира съвършено нови форми на взаимоотношения между икономическите субекти - страни, фирми, субекти в бизнеса. Формиращите се икономически пазарни пространства, в чиято структура стоят ТНК и ТНСА, осигуряват такова състояние на световната икономика, при което само в ¼ от нея се извършват бизнес-процеси в условия на свободен пазар. Техният съвкупен валутен резерв превъзхожда около 6 пъти този на всички централни банки в света, взети заедно. При условия на виртуално киберпространство и глобални е-мрежи се формират бизнес-условия на виртуални държави и фирми с всемирен характер. Така бизнес-свободата все повече е ограничение за саморазвитието на множество отделно функциониращи фирми и нарастване свободата в саморазвитието на компаниите, участници в глобалната икономика. Неминуемо тези развиващи се сега бизнес-процеси в световната икономика ни карат да насочим внимание към теорията за нелинейната наука в икономиката и по-специално към това как съвременните фирми, независимо какви по тип и вид са, в какъв бранш работят, да се диференцират като *дисипативни системи*, с динамична структура на стохастични и хаотични процеси, протичащи в определено фазово пространство, разпределено в бифоркационни области, траектории, равновесни точки, параметри, при които се появяват техните състояния на детерминиран хаос. Логично изниква въпросът: защо е необходимо това?

Да! Нека слезем на Земята! При действащите фирми, в т.ч. и у нас, е налице очертаваща се тенденция, че е по-изгодно да си сътрудничим, отколкото да се конкурираме неуспешно с водещите в глобалния бизнес компании. Това се определя преди всичко от три базови ключа на конкурентност, които се развиват с изключително голяма скорост в условията на международни и глобални е-бизнес-мрежи, а именно: динамично усложняване на благата (продукти и знания); минимизиран жизнен цикъл на технологии; усложняващи се информационни потоци и комуникации. Сега тази ситуация ни кара да се обърнем недвусмислено към следния методологичен въпрос в икономическата наука: *Какъв е необходимият режим за успешна интернационализация на фирмената ни дейност?*

По мое мнение днес българската икономика е трансформираща се икономика, с цикличност в последните две столетия на фазовото пространство 45-50 години, което налага да се приложи подходът на трансформационните процеси в отношението "фирми-пазари", съобразен с контекста на формирането на световната икономика. А това означава подход на пазарно-обществени стратегии на фирмите в зависимост от критичните точки на бифоркации "приходи/загуби" в световния бизнес и промените, които настъпват в него. И именно поради това ние възприемаме позицията, че

интернационализацията не е линеен, а цикличен процес на последователни фирмени трансформации. Те на практика функционират при съответна степен на съгласуваност между своето бизнес-поведение с тенденциите в съответните пазари, на които предлагат продуктите си, ограничавайки се при избора си с непрекъснато изменящите се променливи в тях. Преходът от едно към друго бизнес-поведение на фирмите на практика може да се реализира чрез употребата на различни мултитрансформационни проекти, осигуряващи динамичната ѝ устойчивост в бизнеса.

За маркетингови трансформации и режими на фирмата

Какво представляват *трансформационните проекти*? Според нас те са работни план-програми за изграждане на организационния дизайн на преход от един политико-правен, социално-икономически и културен *формат*, отчитащ състоянието на глобален, международен или национален субекти в бизнеса към друг формат. Това преобразуване може да се реализира чрез системни стратегии в проектите на основата на прилагането на съответен ранг на *маркетингов-мениджърски порядък "приходи (загуби)"* на световната и/или на съответна регионална икономика. В противен случай, няма да бъдем в състояние да работим успешно в такъв вид икономика, основаваща се на динамични флуктуации и последващи ги бифуркации, често водещи до *трансформационни рецесии*, чиито източници според нас определено са системните резултати от поведението на икономическите субекти. Какво е феноменалното в понятието "трансформация". В съвременния бизнес-свят то е с фокус преди всичко върху революционните промени във всички области на научния живот, и то не само върху човешкия, но и върху обществения геном на развитие, означаващ процес на "преобразуване, превръщане". Днес трансформацията се прилага не само при "описание на радикални структурни промени при преход на общественно-икономическите системи в качествено ново състояние" на устойчивост, т.нар. "*фрактални структури*". Тя не е и само вид "подобрения в изпълнението на мениджърските процеси на фирмите чрез "вградена промяна" в тях. В резултат от непрекъснато въздействие на промените в дейността им на международните и националните пазари не би трябвало те да се "вграждат" случайно. Налага се това "вграждане" на промени да бъде включено като задължителен процесен елемент в техния мениджмънт със съответните специфики и особености на проявление. От тези позиции трансформацията не е само феноменалният "ефект от промяната", а процес в мениджмънта на съвременния бизнес, включващ елементи, процедури, дейности и инструменти за транзакции в параметрите на фирмите при пазарна промяна, редуцирайки целево тяхната активност. За да се разрешават непрекъснато настъпващите промени, от ключово значение е и разработването на маркетинговите стратегии на фирмите по пазари, реализирани в условия на различните трансформации, протичащи в

интернационалните бизнес-процеси. Въз основа на базовите трансформации, а именно еволюционните или т.нар. "меки" и революционните или съответно наречени "твърди", могат да се приложат маркери и драйвери както на промяната, така и на функционирането на съответната избрана маркетингова стратегия. Тези елементи се разработват в цикли, тъй като "всяка промяна поражда сходни жизнени цикли и те имат подлежащи на идентифициране фази и различни по силата на своето въздействие елементи. *Маркерите* на промяната във фирмите се определят чрез установените маркетингови функции и маркетинговите ресурси, а маркерите на функциониране - от очакваните стопански резултати, техниките на планиране на промените, базовите бизнес-функции, включени в разрешаването на промените, организационното равнище и мониторинга на пазарните позиции на фирмите на международните сегменти. *Драйверите* на промяна и на функциониране на фирмите се определят съответно от вида, фазата, периодичността и честотата на настъпващите промени, а тези на функционирането като: маркетингови стойности и умения като форми на пазарен вход, равнище на коопериране/сливане, динамика и редукция на печалби/разходи, равнище на маркетингово ноу-хау, мотивация и конфликтност - от съдържанието на биофоркационната фаза, период и честота на промени на фирмата.

Тази конструкция на елементи, включени в дизайна на маркетинговите стратегии в трансформационния процес, се основава на съблюдаване *принципа "възприемане на промяната/реагиране на промяната"* в бизнеса, а не на нейното заобикаляне. За да се приложи тази конструкция в практиката, е необходимо при разработването и внедряването на маркетинговите стратегии да се обособят две зони - проактивна и реактивна. Възприемането на промяната чрез дейностите, процесите и параметрите за определяне политиката и пазарния курс по международни и национални сегменти съставя *проактивната зона*, или тази, в която се реализира информационен метаболизъм в бизнеса на фирмите. Чрез него се осигурява точна и своевременна адресност при разработване дизайна на маркетинговите стратегии в трансформационните процеси в глобалния бизнес-свят.

Реагирането на пазарните промени чрез възприетата политика и пазарен курс на фирмите се осъществява чрез дейностите, процесите и параметрите на маркетинговите функции и маркетинговия одитинг. Тези маркетингови процеси в бизнеса формират *активната зона* за стратегическа репликация на фирмата спрямо настъпилите преобразувания в международната бизнес-средата.

Веднага трябва да отбележим обаче, че прилагането на така необходимите маркери и драйвери на промяна и функциониране на фирмите при интернационални бизнес-условия изисква и нов подход към трансформационното портфолио на маркетинговите стратегии. А това означава, че се налага да се разработят и внедряват *нови бизнес-модели* на

фирмите, предопределени от настъпилите промени в мениджмънта на компаниите, участващи в световния бизнес-процес. Основните промени в техния бизнес-модел можем да очертаем в следните направления:

- маркетингова дейност не толкова за прогнозиране, а за *динамично променящи се*, непрекъснато новосформиращи се пазари;
- маркетингови цели и бюджети с фокус към *жизнеспособността и приспособимостта* на фирмите, а не толкова към пазарните дялове и пазарния ръст на продажбите;
- маркетингова ефективност като резултат от *рискови иновации* повече, отколкото от съществуващи продукти и услуги;
- *маркетингова съгласуваност* на информационни, финансови и креативно-трудова ресурси с капиталовите, а не единичен фокус на капиталови наличности;
- *месечна и седмична интерактивност в мониторинга* на маркетинговите позиции на фирмите по пазари.

В елементите на този бизнес-модел, основан върху осигуряване на реални маркетингови трансформации, планово-прогнозните резултати на фирмите трудно могат да се постигат поради високата и често неповторима по съдържание динамика в съответните опции на трансформационния процес - маркетинговите маркери и драйвери, заложен в трансформационните проекти. За тяхното стохастично изменение и оценка се налага да се разкрива непрекъснато трансформационната инициатива на фирмените специалисти, така необходима за поддържане на динамичен баланс между капацитета на фирмите и трансформационното инвестиране, от една страна, и търсенето на продуктите на пазара и трансформационните възможности на фирмите на международните пазари, от друга.

Ние се намираме в процес на икономическа глобализация и затова не можем да си дадем сметка, че тя е едно огромно предизвикателство, чиито първи резултати вече се забелязват. Разбира се, вероятно няма да бъдем свидетели на големите последствия от тези процеси, но категорично трябва да разберем поне това - въпрос на национална стратегия е да имаме научноизследователски и внедрителски потенциал, в който ние, преподавателите, имаме макар и минимален дял.

Доц. д-р Благо Благоев, ИУ - Варна

Съгласен съм с цитираната от изказалия се преди мен колега ст. н. с. Матев сентенция, че "така както няма национална таблица за умножение, няма и не може да има национална икономическа наука". Но ако приемем за вярна тезата, че науката е теоретично отражение и обобщение на практиката, то очевидно и науката изобщо, и икономическата наука в частност ще имат съответните национални особености. И ако ми позволите да се изразя така, каквато ни е икономиката, такава ни е и икономическата наука. В този смисъл според мен българската икономическа наука трябва да съсредоточи

вниманието си върху специфичното състояние на икономиката на страната, обозначаващо като преход. Научните акценти в момента трябва да се свържат с основните проблеми на прехода, с формирането и развитието на икономическата теория на прехода.

Да вземем например проблемът, който по общо мнение се смята за главен по отношение на прехода - реструктурирането на националното стопанство. По-голяма част от изследванията са ориентирани към проблемите на приватизацията, която, макар и да е един от най-важните процеси в реструктурирането, не го изчерпва. Нещо повече. В преобладаваща част от изследванията индиректно се налага становището за приватизация на всяка цена, без задълбочено да се разработва основната ѝ функция и цел - осигуряване на ефективност и растеж на националната икономика. В интерес на постигането на тази цел е възможно например и обратно изкупуване и одържавяване на неефективно работещи частни фирми, стабилизирането им от държавата и повторно приватизиране.

Все в интерес на постигането на посочената цел според мен съвременната българска икономическа наука трябва да реши и въпроса за приоритетите в реструктурирането на реалния сектор, за да се създадат основите на разгърнатата структурна политика на държавата. Мисля, че в момента такава политика или липсва, или пък е фрагментарна. Това е един изключително важен проблем, тъй като в последните години в световната икономическа мисъл все по-определено се налага становището, че разгърнатото и целесъобразно реструктуриране е основен фактор и двигател на икономическия растеж и ефективността на икономиката. Същевременно все по-ясно се очертават и параметрите на новото качество на съвременния икономически растеж - стабилен икономически растеж с човешко лице; растеж, основан не на въвличането на нови ресурси в оборот, а на ефективното използване на наличните и местните; устойчиво развитие и т.н.

Искам да поставя и въпроса за връзката между икономическата наука и икономическото образование в страната. Безспорно е, че независимо от всички финансови, организационни и т.н. трудности, които българското висше икономическо образование преживява през последните години, то има своите достижения и успехи. Доказателство за това са известните ми много случаи на безпроблемна реализация на завършили Икономически университет - Варна икономисти на Запад. Мога да изброя редица имена, но това едва ли е необходимо. В същото време обаче не мога да не отбележа, че ние, българските учени и преподаватели във висшите икономически училища, както и българската икономическа наука, сме длъжници на младите хора. Защото, директно казано, сега ние обучаваме студентите икономисти да решават конкретни проблеми в реално действащо нормално пазарно стопанство, каквото у нас все още не сме изградили. Ще попитам

присъстващите тук колеги колко от тях работят с български казуси? Всъщност ние работим с казуси за САЩ, Великобритания, Германия и т.н., но не и с български, т.е. обучаваме студентите за особеностите на икономиките на тези страни.

Нека не се създава погрешно впечатление, че преподавателите в българските икономически висши училища не полагат неимоверни усилия за промяна в организацията и съдържанието на обучението в тежките условия, в които е изпаднало висшето образование в страната. Усилията са огромни независимо от мизерното заплащане, от остарелите системи за формиране и отчитане на натовареността, от непрекъснато намаляващата държавна субсидия, от липсата на ясна и дългосрочна държавна политика за висшето образование и т.н. Може да се каже, че в тези условия ние полагаме усилия от любов към професията. Всичките тези недостатъци обаче са почти непреодолима бариера за осъвременяване на организацията на обучението. Невъзможно е например реално стимулиране на преподаватели и студенти да индивидуализират обучението, рязко да се увеличи количеството и значимостта на самостоятелната учебна и изследователска работа на студентите и т.н.

Във връзка с всичко казано не мога да се съглася с тезите на колежата Канев за държавната политика във висшето образование. Първо, аз просто смятам, че така както няма научна, научно-техническа и технологична държавна политика, липсва и ясна, еднозначна и дългосрочна политика по висшето образование. Могат ли да се нарекат политика противоречивите становища и изказвания на отговорни администратори като "ще закриваме и обединяваме висши училища" - "няма да закриваме и обединяваме висши училища", "ще закриваме специалности" - "няма да закриваме специалности" и т.н. Второ, непрекъснато се намаляват субсидиите на държавните висши училища, без да им се осигурява възможност да се самофинансират чрез платен прием (платено обучение). Ами принципът за една бедна страна е ясен на всички - след като няма възможности за задоволително финансиране на държавните висши училища, а съществува пазар на образователните услуги, се осигурява възможност те да се самофинансират чрез участие на този пазар. Държавата обаче е блокирала пазара за държавните висши училища и ги обрича на мизерно съществуване. Същевременно се оказва, че страната е и бедна, и богата. Защото, от една страна, намалява субсидиите, а от друга, не задържа обучените кадри с висше образование чрез програми за заетост в родината и те се реализират зад граница. Всички сме наясно, че това практически е изтичане на национален капитал.

Така че в крайна сметка България неотложно се нуждае от научна, научно-техническа и технологична политика, от политика по висшето образование. Това ще повиши и иновационните възможности на нацията - проблем, който беше повдигнат вече тук.

Проф. д-р ик. н. Пеню Михайлов, ИУ - Варна

Темата на кръглата маса е сполучлива избрана - "Състоянието на икономическата наука и мястото на учените".

На висота ли е икономическата наука в България, отговаря ли тя на предизвикателствата на времето? Този въпрос не е риторичен, а с голяма практическа значимост.

Икономическата теория според мен е длъжница на времето. Тя се заминава с периферни въпроси, а не с такива, които засягат същността на системата - *къде отиваме и към какво се стремим*; дали това, към което сме се отправили е най-доброто за бъдещето на България. Хората искат да знаят не само наша цел - близка и далечна, но и нейната социално-икономическо определеност. Движението, основано на принципа "проба-грешка" не може да бъде отправна точка на нашето развитие. То ни праща в неизвестността и в хаоса, хвърля ни в бушуващо море, от което не знаем как да се спасим. Икономическото движение не може да тръгне по този път.

Икономическата наука не се е отърсила от старите стереотипи - да бъде слуга на политиките. Тя не е разработила принципите на многолинейността на историческата динамика, робува се на т.нар. еднопосочност на движението. Ако то се приеме за многопосочно, социално-икономическата необходимост се реализира в най-различни варианти, но ние избрахме онзи, който е на-неподходящ за нас.

Оттук и въпросът: може ли реставрацията на капитализма (дивия и варварския), който се установява в страната, да реши проблема за бъдещето на България през XXI век. Отговорът е "не". Реставрациите, както показва историята, винаги са временни, възстановяващи рецидивите на миналото и никога не са създавали нещо ново, трайно и конструктивно. Подобно нещо наблюдаваме и у нас. Промените в България не придвижиха обществения напредък. Те ни върнаха на равнището отпреди 1939 г. В енцикликата на папа Йоан Павел II се казва: "Капитализмът и фактически сложилният се (деформиран) социализъм унижава човека в полза на социалния елит, което е несъвместимо с неотменимите човешки права." А руският патриарх Алексей II посочва, че "социалната пропаст между бедни и богати обезценява конституционното равноправие на гражданите..., опитът да се стабилизира режимът по пътя на по-нататъшното обедняване на трудещите се е престъпление пред човечеството и грях пред Бога".

Тезата на А. Смит: "Ние се обръщаме не към хуманизма, а към егоизма и никога не говорим за нашите нужди, а само за собствената си изгода", не може да бъде ръководен принцип. У човека трябва да се търси не само егоиста, но и твореца, който се ръководи не само от своите интереси, но и от тези на обществото, социалната група и класа, към която принадлежи. Ако се придържаме към принципа на Смит, икономическата реформа се сблъсква с проблема дали

човек остава такъв, какъвто е по времето на "невидимата ръка". Ако това е така, еволюция в икономиката и общественото съзнание не настъпва.

Либерализмът е изчерпал своите исторически възможности. Той не може да реши проблемите на съвременния свят. Пропастта между бедни и богати се задълбочава. "Невидимата ръка" се оказва твърде мръсна и жестока. Тя трябва да се допълни (съчетае) с "видимата ръка". Държавното регулиране се превръща в необходимост.

В България се приложи погрешен модел на прехода, следващ чужди образци, схеми и шаблони. Върх взе личното облагодетелстване, мафиотският и спекулативният капитал излезе на преден план, държавата се срасна с него, превърна се в слуга на икономическите групировки.

Социалната насоченост на реформата се разглежда не като двигател на трансформационните процеси, а като бремене за нейното провеждане. У нас реформата поначало не тръгна, както трябва. Стопанството се движи от лошо към по-лошо. Провеждането на една реформа има смисъл, ако тя създава, а не разрушава. У нас по своята най-дълбока същност тя е извратена, свежда се не до преход към пазарна икономика, а до разграбване и продажба на безценица на собствеността, до криминализация на и нехазартно присвояване на доходите.

Икономическата реформа днес се развива в съответствие с политическите решения на определена група. Проблемите се решават на чиста политическа основа. Частната собственост например се налага с чисто политико-идеологически средства, а не с икономически. На нея се гледа не като на икономическа целесъобразност, а като на политическо желание за смяна на една политическа система с друга, която се ръководи от корисни интереси. Ако се придържаме към това, икономическата реформа е претекст да се закрепят едни или други икономически интереси, а не средство за утвърждаване на демокрацията.

Във връзка с това е необходимо да преосмислим своята стратегия. Не самоцелна приватизация, а смесена икономика със силно държавно регулиране - това трябва да бъде нашата цел. Стратегията на свободния пазар не даде желаните резултати и затова не може да бъде основа за практическо действие, за което пледират много икономисти и политици. "Неспособността на системата, подчертава Кейнс, да осигури социално приемливи резултати в крайна сметка подрива политическата и социалната подкрепа на тази система".

Преходът може да бъде движение напред, ако мобилизира целия потенциал на нацията и всички морално-психологически фактори за изграждането на по-напредничав начин на производство и по-ефективна социално-икономическа система. В противен случай, той ще бъде крачка назад. За да изпълни своята съзидателна роля, икономическата реформа трябва да се усъвършенства в следните направления:

Първо, да има ясно формулирана цел - засега тя е мъглява и неопределена. Внушава ни се, че целта е пазарът. Той обаче не може да бъде цел на прехода, а средство за утвърждаване на по-високоэффективна икономика. *Второ*, да не копираме сляпо чужди образци. У нас се приложиха принципи на реформата, присъщи на западната икономика, за които все още не сме готови. *Трето*, реформата няма своя идеология, която да доведе до съзряване и консолидация при постигането на икономически и политически консенсус. *Четвърто*, създаване на пазарна конкуренция. Приватизацията не можа да осигури конкурентна среда, защото попадна в "тъмни ръце" - спекула, корупция, сенчеста икономика и др.

Причините за провала на реформата са по-дълбоки, отколкото ни се струват. Според Дж. Стиглиц те са не само в сляпото копиране на западните модели, но и в неразбирането от реформаторите на самите основи на пазарната икономика.

Без да отхвърляме изцяло монетаризма, е необходимо да го съчетаем с други теории - институционални, неолиберални, кейнсиански и т.н.

Западът налага модел на интеграция, чужд на нашите интереси. Ето защо трябва да изградим собствен т. нар. догонващ модел, от който да печелим, а не да губим. Илюзия е да се смята, че като се присъединим към ЕС, автоматично ще получим начин на живот, подобен на техния.

Това налага не отрицание, а преосмисляне на модела на евроинтеграция и глобализация. Моделът, основан на диктатурата на световния пазар, трябва да бъде заменен с друг, включващ равнопоставеност, сътрудничество и солидарност.

Доц. д-р Владимир Владимиров, ИУ - Варна

Тенденции в теоретичните икономически изследвания на прехода

През последните години процесите на трансформация в постсоциалистическите страни станаха катализатор за интензивна дискусия по редица принципни теоретико-методологически въпроси на икономическата наука. Десетгодишнината от началото на прехода даде повод за нова преоценка на досегашния модел на реформите. Заедно с емпиричните анализи съществуват и опити за по-дълбоко преосмисляне на цялостната философия и теория на прехода. Внимание в това отношение привлякоха някои публикации и изказвания на Дж. Стиглиц, Я. Корнай, Г. Колодко, Д. Норт, М. Блауг и др. В общометодологически план основният лайтмотив е, че ортодоксалната неокласическа доктрина не е достатъчна теоретична основа на модела на прехода и че е нужно значително разширяване на теоретичната база на реформите. Оспорва се валидността на т. нар. Вашингтонски консенсус, основан на неокласическата парадигма, който

определяше стандартния пакет от препоръки за провеждане на реформите, съдържащи се в програмите на МВФ. В процес на формиране е нова парадигма за осмисляне на проблемите на икономическото развитие и пазарната модернизация, определяна като пост-Вашингтонски консенсус. Важна индикация за извършващата се ревизия на теорията на прехода е и 20-я доклад на Световната банка с преоценката, която се прави за целите на икономическото развитие и ролята на държавата.

Като основни насоки на промяната, които, струва ми се, е особено важно да се отчитат при по-нататъшното изследване и проектиране на процесите на реформи у нас, могат да се посочат:

Първо, смята се, че една от принципните причини за трудностите на прехода е недооценката на ролята на институционалната и правовата инфраструктура за ефективното функциониране на пазарната икономика. Съвременните изследвания показват голямото значение на проблемите за информацията и пазарните взаимодействия в икономиката и невъзможността те да се решават ефективно само на базата на ценовите сигнали и свободното действие на пазарните механизми. За изграждането на работеща пазарна икономика е особено важно действеното финансово регулиране, политиката на поддържане на конкуренцията и прозрачността на пазарите, вниманието към въпросите за организация на информацията и връзките принципал-агент, корпоративното управление. Липсата на достатъчно основателни институционални реформи, подценяването на институционалната среда на действие на пазарите създава "системен вакуум", който се запълва от неформални структури и форми на връзки и води до разрастване на икономиката в сянка, до корупция и деформация на пазарните механизми.

Във връзка с това по нов начин се поставя и въпросът за приоритетите в реформите. Поддържането на конкуренцията е не по-маловажно от приватизацията, а създаването на институционалната и правовата инфраструктура на пазарите е предпоставка за развитието на либерализацията. Много изследователи основателно изтъкват, че приватизацията и смяната на собствеността са средство, но не и решение на проблема за ефективността и че ако претегляме значението на приватизацията и на създаването на конкурентна среда и действена пазарна инфраструктура, решаващо значение има последното. Справедливо е да отбележим, че още В. Ойкен определи като една от най-голямата заблуди схващането, че решението на икономическите и социалните въпроси може да стане просто чрез смяна на формата на собственост.

Второ, преосмисля се ролята на държавата в преходните процеси, като се налага изводът, че нейната функция не се изчерпва с финансовата стабилизация и приватизацията. Опитът на преходните икономики не потвърждава тезата, че всяка държавна намеса влошава ефективността в разпределението на ресурсите, забавя икономическия растеж и че следователно съкращаването на държавните разходи е предпоставка за

ускоряване на темповете на растеж. Напротив, в страните, които имат положителен икономически растеж - Полша, Унгария, Словения, делът на държавните разходи в БВП е 45 - 50%, докато у нас през втората половина на 90-те години той беше сведен до 32-38%. Има тенденция да се реабилитира ролята на държавата, като се признава нейното особено голямо значение в преходните икономики както за институционалните реформи, така и за осигуряване на инвестиции в човешкия капитал и стимулиране на науката и иновациите. Именно образованието, развитието на човешкия капитал и нововъведенията в съвременните условия се превръщат в най-значимите фактори за растеж (както и за привличане на чужди инвестиции във високотехнологичните производства), а в тези области ролята на държавата не може да бъде напълно заменена от частната инициатива в условията на преход. И тази роля е още по-голяма за страните с ниски доходи. Съвсем обосновано, въпреки рязкото съкращаване (3-4 пъти) на субсидиите за губещите предприятия Полша, Чехия и Унгария успяха да запазят високата квота на държавните разходи за образование в БВП, докато у нас тя беше намалена почти два пъти, а в абсолютно реално изражение разходите за образование спаднаха още повече. Същото се отнася и за държавните разходи за наука и научни разработки. През 1997 г. разходите за наука и научно-технически разработки в Словения са били 112 дол. на жител, в Чехия - около 90 дол., докато в България са едва 12 долара.

Трето, в съвременните изследвания на преходните процеси се отделя повишено внимание на проблема за съхраняването и развитието на организационния и социалния капитал. Това означава отказ от "революционните" подходи, при които на прехода се гледа като на механичен процес на разрушаване и демонтиране на старите форми и монтиране на нови. По-обоснован изглежда подходът, при който преходът се разглежда като *органичен* процес на постепенно трансформиране на старите форми в нови, процес, който не трябва да оставя социален вакуум и да гарантира постепенно обновяване и усъвършенстване на организационния опит, процедурите и нормите на контрактни отношения и формите на взаимодействие между икономическите агенти.

Четвърто, налага се един по-широк поглед към целите на прехода. Концепцията за осигуряване на растеж се обвързва с по-широката концепция за осигуряване на развитие и качество на живота. Решението на проблема за крайните цели на прехода се търси в контекста на т.нар. нови теории за растежа, които го разглеждат по-комплексно - не просто като увеличаване на размера на БВП, а като условие за намаляване на бедността, повишаване стандартите на живот на широк кръг от хора и съкращаване на социалната диференциация. Тезата, че неравенството и диференциацията в доходите ражда стимули за стопанска активност, е работеща само при определени рамки на неравенството; зад тези граници тя очевидно конфронтира растежа и създава тежки проблеми. Ако правим сравнение със страните, успели

повече от нас в прехода, ще видим, че в Полша, Унгария и Чехия разликата между доходите на 10% от най-богатите и 10% от най-бедните домакинства е в границите на 4.5- 5.5 пъти, докато у нас тя е двойно по-голяма. Тези аспекти на прехода не трябва да бъдат повече подценявани. Световната банка, която по същество в България замества водещата роля на МВФ, в своята стратегия за развитие за периода 2002 - 2004 г. определя като важни задачи на по-нататъшните реформи намаляването на бедността, повишаването на производителността и доходите на бедните слоеве и намаляването на социалната диференциация.

Като цяло, можем да обобщим, че е налице тенденция към разширяване на теорията на прехода извън неокласическата парадигма. Нараства значението на институционалните, системните и еволюционните аспекти на икономическите изследвания. Повишава се и вниманието към европейската традиция в изучаването на теорията на икономическите системи и в частност към ортолибералната теория на В. Ойкен за конкурентния ред, икономическата морфология и ролята на държавата в конституирането на ефективна среда за функциониране на пазарите, към идеите на Фр. Хайек за значението на конкуренцията, към изследванията на Й. Шумпетер за икономическото развитие и ролята на фирмите и предприемача - идеи, които обаче не са интегрирани в ортодоксалната англосаксонска икономическа теория.

Тези процеси чукат и на вратата на обновяващата се българска икономическа наука. Надраствайки периода на "просветителството" и отъждествяването на съвременната икономическа теория единствено с неокласическата доктрина, тя трябва да спомогне за разширяване на теоретичната база на икономическите изследвания на процесите за трансформация на българската икономика. Нужно е разработването на важни допълващи аспекти на стратегията на прехода у нас, засягащи ролята на институциите, взаимодействието между пазарните и непазарните сили, информационните и поведенческите аспекти на координацията между отделните структурни звена на системата, на еволюцията и стadiите за модернизация на икономиката с отчитане на националните проблеми и регионалните особености.

От тази позиция не може да се приеме за задоволителен начинът, по който се формира теоретичната подготовка на студентите в системата на висшето икономическо образование. Сега тази подготовка се изчерпва основно с въвеждащи курсове по микро- и макроикономика, които не излизат извън ортодоксалната теория и са изградени на базата на стандартни, предимно американски учебници, ориентирани към неспециалисти. Така студентите получават твърде ограничена представа за това какво в действителност е съвременната икономическа наука. И сега не сме далеч от познатата ситуация, че в университетите се изучава "единствено вярната теория". Известна корекция в

това отношение внася дисциплината “Икономически теории”, но тя е поставена в твърде неблагоприятни условия при съществуващите учебни планове и има по-скоро обзорен, отколкото аналитичен характер. Действащите учебни планове страдат от дефицит на учебни дисциплини и спецкурсове, третиращи модерни аспекти на икономическата теория, които биха допринесли за повишаване на теоретичната и методологическата култура на бъдещите специалисти и ще способстват за формиране на едно по-задълбочено разбиране за икономиката и професията на икономиста.

Доц. д-р Румяна Лилова, СА “Д. А. Ценов” - Свищов

Основният акцент в изказванията на уважаваните от мен представители на ИИ на БАН, ИУ - Варна, ВСУ беше свързан с организацията и финансирането на научните изследвания на макроравнище. Като се има предвид, че образованието, в т.ч. висшето образование и научните изследвания, е част от смесените публични блага, се налага изводът, че финансирането им се осъществява от три източника: държавния бюджет; таксите (цените), плащани от ползвателите на анализирания блага; производствените организации (бизнеса).² Структурата на посочените източници зависи от много фактори, в т.ч. степен на разпределение и преразпределение на БВП, съотношение обществен - личен интерес, степен на социално-икономическо развитие.

Основните моменти в моето изказване са свързани с организацията и финансирането на научните изследвания на микроравнище, в частност в СА “Д. А. Ценов” - Свищов.

Целите, функциите, управлението и финансирането на научните изследвания в СА “Д. А. Ценов” са регламентирани във вътрешните правилници на Академията, а организацията им е съсредоточена в Института за научни изследвания (ИНИ), който:

- организира изследвания и диагностика на реалните процеси с цел разкриване на обосновани алтернативи за развитие на икономиката на микро-, макро- и международно равнище;
- насърчава научноизследователските усилия на академичния състав, разкрепостява неговата творческа инициатива и предприемчивост за създаване на реални педагогически иновации и научни продукти;
- реализира политиката на СА “Д. А. Ценов” за интегрирането ѝ в европейския и световния научно-образователен процес.

ИНИ включва в структурата си: център “Фундаментални и научно-приложни изследвания”, център “Практико-приложни изследвания” и Академичен редакционен съвет.

² За повече подробности вж. *Стоянов, В. Основи на финансите*. Т. I, С., 2000, 132 – 133.

Следователно цялостната организация на научните изследвания в СА "Д. А. Ценов" е съсредоточена в ИНИ. В организационно отношение обаче открити остават следните въпроси:

- създаване на подходящи проектни екипи от академични преподаватели, докторанти и студенти;
- формиране на банка от данни за научни изследвания;
- сключване на двустранни договори за научно сътрудничество с научно-образователни институции от Европейския съюз, от източноевропейски и арабски страни и др. (сега СА "Д. А. Ценов" има сключени двустранни рамкови договори с Университета Пасау в Германия, с университети в Кайро и гр. Исмаилия - Египет, в Гърция, Португалия, Югославия, Дания, Великобритания, Украйна, Русия, САЩ);
- създаване на стандарти за провеждане на открити катедрени научни семинари за представяне на нови идеи, резултати от научни изследвания и т.н.

Нерешени проблеми и трудности съществуват и при финансирането на научните изследвания на микроравнище. Конкурсното начало за осигуряване на научни проекти със средства, отпуснати целево от държавния бюджет,³ изисква отговор на редица въпроси, в т.ч.

- защо академични преподаватели от външни научни организации могат за участие в спечелил конкурса проект да получават хонорар, а останалите участници - не;
- защо указанията от МОН за изразходване на средствата, отпуснати целево от държавния бюджет, са едни и същи за всички висши училища, без да се отчитат специфичните особености на икономическите, техническите, педагогическите и т.н. висши училища.

В заключение ще се спра на още един аспект, който в днешното обсъждане (на кръглата маса) остана незасегнат - издателската дейност. СА "Д. А. Ценов" има пет печатни издания: сп. "Народностопански архив", библиотека "Стопански свят", Годишник на СА "Д. А. Ценов", сп. "Бизнес-управление" и съвместно с ИИ на БАН и ИУ - Варна сп. "Икономически изследвания". Имаме всички основания да смятаме, че печатните ни издания са с национално, а не единствено с регионално значение, редакционните ни колегии включват изявени автори от университети в Западна и Източна Европа. Отпечатваните в условията на глобализация актуални материали, свързани с приватизацията, мениджмънта, финансите, бизнеса, екологизацията, информационното осигуряване, социалните технологии и др., са предпоставка част от изданията ни да се самоиздържат.

В този смисъл поставям въпроса за публикациите в чужбина. Без съмнение те, както и цитиранията във външни за България издания са

³ Вж. Инструкция №1/23.03.2001 г. на МОН.

потвърждение за значимостта на изследваните въпроси и за авторитета на българските автори.

Отчитайки горното и в съответствие с изискванията на ВАК за присъждане на научни степени и звания в утвърдената от Академичния състав "Методика за атестиране на академичния състав в СА "Д. А. Ценов", коефициентът за оценка на публикациите в чужбина е 3. Все пак смятам за целесъобразно да ви дам примери, когато академични преподаватели в Академията имат десетки публикации в чужбина, без да са защитили дисертация за получаване на образователната и научна степен "доктор". При това същите са на основен трудов договор тук от 20 и повече години.

Възниква въпросът: Каква оценка би трябвало да получат тези академични преподаватели за научноизследователската си работа?

Проблемите са много, което означава, че бъдещи подобни срещи, на които не само да поставяме въпроси и обменяме идеи, но и да търсим отговори, са полезни, желателни и необходими.

Доц. д-р Димитър Радилов, ИУ - Варна

Глобална икономика и глобална статистика: предизвикателства на XXI век

Глобализацията на световната икономика е съвременен феномен, който няма аналог в световната история. Той е свързан със свободното движение на:

- информация и информационни потоци;
 - трудовите пазари: либерализация на местоживеенето и местоработата;
 - международните търговски потоци;
 - капиталите и на капиталовите потоци.
- Развитието на глобализацията обективно създава възможности за:
- по-добро използване на световните природни, икономически, финансови и трудови ресурси;
 - по-бърз достъп до научните и технологичните новости и тяхното разпространение;
 - моментален пренос на разнообразна информация по цялото земно кълбо при невидан спад на нейната цена;
 - създаване и развитие на институции и институционални реформи.

Глобализацията на икономиката е свързана и с промени в статистиката, която е неотделима част от съвременното човешко предприятие, с перспективите за развитие на глобалното управление на икономическия и социалния живот. Тези проблеми са насочени към бъдещето на статистиката като теория и практика и предизвикателствата на XXI век.

Развитието на статистиката през XXI в. е свързано с:

- методологическите предизвикателства в теорията на статистическата информация;

- организационни проблеми;
- промените в информационните технологии в статистиката;
- проблеми на статистически архиви - източници на данни.

Методологическите предизвикателства пред статистиката са във връзка с нерешени проблеми по внедряването на СНС, статистически стандарти, статистическа инфраструктура. Те произтичат от това, че се променят като светът, така и теорията и средствата. Бъдещето на статистиката е свързано с:

- необходимостта от статистически данни за по-широк кръг на обществените процеси;
- възможностите за обогатяване на статистическите данни за световния пазар с качествените му характеристики;
- разширяването на сравнимостта и съпоставимостта на данни в световен мащаб;
- развитието на статистическата информация за демокрацията и пазарните икономики;
- внедряването на методологически иновации в държавните статистики;
- провеждането на непрекъснато професионално обучение на статистиците;
- развитието на интегрирана световна статистическа информационна система.

Организационните промени в сферата на статистиката са в три ключови области - обработка, съхранение и обмен на данни. Децентрализираните, архивни и интерактивни методи ще станат типични за статистическата дейност, например:

- компютърно персонално анкетиране;
- компютърно самоанкетиране;
- електронен обмен на данни;
- административни архиви.

Бъдещето при управлението на глобализацията на икономиката предопределя и бъдещето на статистиката като теория и практика за производство и анализ на числена информация за макросъвкупности.

Доц. д-р Никола Димитров, ИУ - Варна

Конкурентоспособността на икономиката и бизнеса – определящ приоритет на мениджмънта

Споделям напълно казаното от проф. Ал. Димитров, че XXI век ще бъде продължителен и интензивен период на утвърждаване параметрите на

“новата икономика”. Наред с това през XXI век ще доминират значенията и качествената промяна в мениджмънта на бизнеса и икономиките в условията на нарастваща глобализация. Това се предопределя от влиянието на четири групи фактори:

- фактори, произтичащи от постоянната промяна в националната и международната бизнес-среда, в която освен динамизма, силно се проявява и елементът “нестабилност”;
- появата на нови видове бизнес, които от гледна точка на управлението са само една надстройка над класиката в принципите на мениджмънта;
- преходът от индустриално към информационно общество, което увеличава изключително много ролята на информационните технологии и е-бизнеса, като ги превръща във важно конкурентно предимство;
- повишаването на конкурентната способност на икономиките и предприятията като условие за тяхната жизненост и перспектива.

При намаляване на възможностите за предвиждане на тези промени, от гледна точка концепциите на Р. Ежби и Г. Саймън нараства ролята на “конкурентната способност на икономическите системи” като отговор, алтернатива на променящата се национална и международна бизнес-среда.

Както е известно, икономиката на България сравнително отскоро е обект на оценка от гледна точка на конкурентоспособността. Съгласно методиката на проф. Дж. Сакс от оценяваните 57 икономики нашата беше класирана на 34-то място, като рейтингът се основава на 155 количествени показатели, които се обединяват в 8 групи фактори на конкурентоспособността:

- откритост на икономиката;
- роля на държавния бюджет и регулирането;
- състояние на финансовите пазари;
- качество на инфраструктурите;
- технологии;
- равнище на мениджмънта;
- динамика в пазара на труда;
- юридически и политически институции.

В основата на оценката за конкурентната способност е разбирането, че това е икономика, при която “икономическите институти и политика на страната осигуряват устойчив и бърз икономически растеж..., способстващ дългосрочно развитие”.

В изследването на конкурентоспособността на българската икономика за 2000 г., направено от Центъра за икономическо развитие, се констатират стационаране или влошаване на повечето от показателите. Спрямо 1999 г. управлението, инфраструктурата, технологиите са с по-лоши показатели, а работната сила и финансирането остават на същите равнища. Единствено

показателят "откритост" е с по-добри индикации спрямо тези от 1999 г. Трябва да се има предвид, че тази неблагоприятна тенденция е на фона на нарастването на производителността на труда с 16% за периода 1997-2000 г., на външнотърговския стокообмен с 15% за периода месец II, 1999-2000 г.

Промяната в конкурентната способност непосредствено предопределя жизнения стандарт на нацията и е тясно свързана с формулата на управление на икономиката, по-точно със скоростта и пътищата на нейното развитие. От управленска гледна точка дилемата се свежда до избор между запазване на строгите ограничения и концентриране върху стабилността на бюджета, от една страна, и по-смели решения за разхлабване на данъчните и осигурителните рамки за бизнеса и търсене на условия за по-голям растеж в следващите няколко години, от друга (имаме предвид в т.ч. и радикални преференции за развитието на определени пазари и бизнеси). Разбира се, от гледна точка на конкурентоспособността реална опасност е залитането към стимулиране чрез данъчни и други видове облекчения, ако това не е част от премислена и дългосрочно организирана политика за повишаване конкурентните позиции. Това се потвърждава от анализите на релациите "кредитен рейтинг - конкурентна способност" за 2000-2001 г. За този период България като място за инвестиране променя 10-ата си позиция от първите 10 страни в Източна Европа с кредитен рейтинг от 35 точки (при 64 за Словения и 60.2 за Унгария) и намаление от 2.1 за последните 6 месеца.

Всичко това изисква засилването на изследванията в областта на конкурентоспособността както за икономиката като цяло, така и за отделни индустрии и бизнес. Според нас вниманието трябва да се насочи в две направления.

1. Ежегодно да се прилага международна утвърдена методика за изследване на конкурентната способност на националната икономика. На тази основа да се определят онези условия, фактори и бизнеси, които систематично биха подобрявали нейния конкурентен статус. Тези оценки трябва да бъдат в основата на формирането на национална стратегия и развитието на конкурентообразувачия блок на националната икономика, на чиято база да се определят приоритети, структурни промени, сектори за регулация и стимулиране и др. Тук трябва да доминира държавният и макроикономическият подход при формирането и развитието на конкурентоспособността на икономиката.

2. Да се разработват и предлагат на бизнес-организациите цялостни методики за оценка и развитие на тяхната конкурентност, като се отчита спецификата на съответния пазар и индустрия. Подобни методики вече се прилагат, но те не отразяват достатъчно различните възможности за трансформация и преход от едни локални, даже и национални изисквания за конкурентност, към тези, които се налагат от международните пазари и глобализацията. На бизнес-равнище ще доминира корпоративният и коалиционният подход при формирането и развитието на конкурентния статус

на предприятията. Смятаме, че в случая се акцентира на релацията “конкурентообразуващ блок – конкурентообразуваща матрица – резултатност” в конкурентните противопоставяния на пазара.

И в двата случая по-високата конкурентна способност се определя от състоянието на производство, техническите и продуктивните иновации, а от тук и от износа на продукти. В този смисъл нашата среща и дискуссия би имала по-значителен ефект, ако в нея участваха хора от бизнеса и представители на местната и държавната администрация.

Ст. н. с. д-р Лилия Чанкова, ИИ на БАН

С изказването си искам да поставя пред вас като тема за дискусия въпроса за оценяването на сегашното състояние на икономическата наука в България и по-точно за критериите, с които това трябва и е възможно да се осъществи. Неговата актуалност се обуславя от необходимостта за изясняване на бъдещата политика на страната в тази област, за очертаване на насоките за развитие на икономическата наука в перспектива у нас, съответно за начина на ресурсно осигуряване, избора на средства и механизми за реализирането им. Възможните решения на този важен въпрос не са лесни, защото трябва да се отчита съвместното влияние на редица условия и фактори, които се характеризират с определена противоречивост.

От една страна, приобщаването ни към научната общност на развития свят, в т.ч. и в областта на икономиката, условия за което се създадоха през последното десетилетие, изисква съобразяване с възприетите от нея по-високи критерии за оценка на тази дейност. Тяхното прилагане е в основата на постигнатото равнище на икономическата наука в момента в напредналите страни и на създаването на предпоставки за нейното по-нататъшно развитие.

От друга страна, при оценяването на състоянието на икономическата наука в България не може да не се отчита влиянието на прилагания в течение на няколко десетилетия специфичен модел на социално-икономическо развитие и на свързаните с него условия и фактори, които формираха нейния облик.

Наред с това, както вече беше отбелязано в предишни изказвания, през последното десетилетие ресурсите, които се отделяха за научната сфера в страната, постепенно намаляваха, за да достигнат днес своя критичен минимум. Този недостиг на финансови ресурси за наука в България, очертал се в последните десетина години като хроничен, поставя силен отпечатък и върху равнището на нашата икономическа наука в момента, което от своя страна в известна степен предопределя и насоката на нейното развитие в перспектива.

За определяне на нейното състояние сега могат да се прилагат различни критерии в зависимост от целите, които се преследват. Използването на по-високите критерии позволява да се отговори на въпроса “къде сме ние” и съответно да се търсят решения в областта на научната

политика и начините за нейното ресурсно осигуряване, които да допринесат впоследствие за формиране облик на икономическата наука, близък до този в развитите страни. Прилагайки този подход, искам да предложа на вашето внимание няколко такива критерия, които според мен дават представа за равнището на икономическата наука у нас в момента.

Първо, съществуват ли изградени научни школи в областта на икономиката в страната, познати в чужбина? *Второ*, има ли изявени български учени в областта на икономиката, които да са известни на световната научна общност? *Трето*, какъв е броят на публикациите на наши учени в областта на икономиката в международни престижни издания? *Четвърто*, колко са публикуваните цялостни монографични изследвания, посветени на процеса на трансформация у нас в последното десетилетие? *Пето*, какво е участието на български учени в международни научни проекти в областта на икономиката? *Шесто*, има ли изградена у нас съвременна система за оценка на постиженията на научните работници в областта на икономиката, каквато се прилага в развитите страни? *Седмо*, колко са създадените доброволни сдружения (асоциации) на учени в областта на икономиката у нас? *Осмо*, има ли интерес у младите хора към научна дейност в икономическата област, т.е. доколко може да се говори за процес на обновяване и подмладяване?

Представените критерии не претендират за изчерпателност и подреденост по значимост. Последният от тях акумулира всички плюсове и минуси от начина на осъществяване на тази дейност досега у нас и всъщност е синтезиран израз на състоянието на икономическата наука в момента. Разбира се, че върху този интерес влияят и редица други фактори, свързани с общественото развитие на страната и политиката на държавата в областта на науката. Още веднъж искам да ви обърна внимание, че това са високи критерии за оценката на икономическата наука такава, каквато е в момента в резултат от влиянието на много условия и фактори, в голяма си част обективни. Тяхното използване в случая е подчинено главно на задачата да се посочат ориентирите по пътя към изграждане на съвременна научна политика на страната. Естествено всичко това е свързано с реализирането на целта за постепенното приближаване към практиката и стандартите в тази област на развития свят, ако искаме в перспектива да сме част от него.

Вниманието към тези критерии е обусловено от необходимостта да се очертаят насоките за развитие на икономическата наука у нас. Това е свързано с формулирането на подходящи подходи и решения, чрез които да се търси съвместяване на реалните възможности на страната и повишените изисквания от гледна точка на поставената цел. Според мен решения трябва да се търсят основно както в преодоляването на наследените стереотипи на работа, съответно на прилаганите "домашни" критерии за оценка на дейността в тази област, така и на недостига на финансови ресурси за

нейното осъществяване, което произтича от провежданата държавна политика по отношение на науката. Тези две тенденции са взаимосвързани и оптимален резултат може да се намери засега чрез тяхното най-подходящо за съвременните условия съчетаване, естествено базирано основно на пазарните принципи.

Това означава, че е необходимо да се постигне много тясно обвързване на ресурсното осигуряване на икономическата наука с въвеждането на по-високите критерии за оценка на нейната дейност, каквито се прилагат в напредналите страни. Известен е техният опит в управлението на международни научни проекти не само в областта на икономиката, финансирани от програми както на Европейския съюз, така и на други международни институции. Този опит, който вече е познат на научната общност у нас, показва, че осигуряването на по-значим финансов ресурс за научни изследвания изисква постигането на научни резултати, оценявани по техните високи критерии.

Доц. д-р Венелин Георгиев, ИУ - Варна

За приноса на българската счетоводна мисъл и бъдещите предизвикателства пред нея

Характерните за днешния етап процеси, свързани с хармонизирането на счетоводството и създаването на единни правила и принципи за неговото осъществяване, поражда необходимостта от премахване на фирмените ограничения и границите за потребителите на икономическа информация. Съблюдавайки тези процеси, с гордост можем да отбележим, че българската счетоводна мисъл бързо и адекватно откликна на повика на новото време и през 1991 г. претвори световните и национални достижения в областта на счетоводството в създадения Закон за счетоводството и съпътстващите го нормативни актове като Национални счетоводни стандарт, Национален сметкоплан и др. Опирайки се на обективната теория (теорията на дневните пазарни цени), на субективната (за пределната полезност) и на естествената теория, преминавайки през теориите за динамичния, статичния и органичния баланс, бяха формулирани принципните постановки относно видовете оценки, използвани като мерни бази за представяне на отделните обекти в счетоводните отчети на търговските дружества.

Източник и ориентир за приложение на съвременното българско счетоводно законодателство са Европейските директиви, свързани с проблемите на отчетността (като "четвърта" за финансовите отчети и седма за консолидираните отчети на търговските дружества) и международните счетоводни стандарти. Изразените в тях принципи са основата, върху която се създава икономическата информация на микроравнище и която е съпоставима и разбираема за чуждите потребители (инвеститори и

контрагенти). Успоредно с това е запазена идентичността на българските виждания, като се отчитат националните икономически условия, характерът и манталитетът на управленските кадри и тяхната икономическа подготовка.

Възприетите счетоводни принципи като тези за действащо предприятие, текущо начисляване, същественост, съпоставимост на приходи и разходи, предпазливост, историческа цена, възможно запазване на счетоводната политика през отделните отчетни периоди промениха коренно формата и съдържанието на счетоводните отчети на предприятията и организацията на текущото счетоводно отчитане в тях. За последната може да се каже, че винаги е била и си остава вътрешен проблем пред българските учени и специалисти в областта на счетоводството, който за момента е много добре решен. Условие за това е и преминаването към компютърна обработка на отчетната информация. Това е факт за почти всички стопански субекти, като по този начин се създава възможност за по-голяма оперативност и надеждност при вземането на управленски решения.

Относно перспективите за развитие на отчетността усилията на специалистите у нас на сегашния етап трябва да бъдат насочени към възприемане изцяло на принципите, заложи в международните счетоводни стандарти (сега националните счетоводни стандарти ги припокриват близо 80%). Това е свързано с решаването на много и важни въпроси като този за възприемане на концепцията за пазарната цена, която се характеризира със своята субективност, както и за избор на други мерни бази освен посочените в Закона за счетоводството (например т. нар. капитализирана или рентна оценка, по която е прието да се оценяват дълготрайните нематериални активи в определени браншове в Америка).

Не без значение е въпросът за структурата и съдържанието на приложенията към Годишния счетоводен отчет. (В счетоводния баланс, изготвян по международните счетоводни стандарти, срещу всяко перо трябва да се отрази и номерът на елемента от приложението, в което се съдържа подробна информация за него).

При оповестяване на счетоводната политика отражение трябва да намерят и специфичните особености на съответния отрасъл, към който се числи предприятието.

Друг съществен въпрос е свързан с разминаването в определени случаи между търговско-правните норми за годишно приключване и тези по данъчното право, което може да породи формирането и представянето на латентни данъци. Без съмнение обаче той, както и многото други въпроси, възникващи в хода на хармонизацията на българската с международните счетоводни системи, ще намерят своето правилно решение. Основание за това са досегашните немалки достижения на българската счетоводна мисъл, даваща своя скромнен принос в световната научна съкровищница.

Доц. д-р Емилия Спасова, ИУ - Варна

Проблеми на антикризисното финансово управление

Един от важните въпроси на финансовия мениджмънт в икономика с нестабилна околна среда, каквата е и нашата на този етап, е този за антикризисното финансово управление. За криза във финансовото управление се говори, когато фирмата не е в състояние да *удовлетвори в установените срокове задълженията си към контрагенти, кредитори, бюджет*. Попадането на предприятията в такова състояние се диагностицира като "заплаха от фалит (несъстоятелност)" и преодоляването му изисква разработването и прилагането на специални методи за антикризисното финансово управление на фирмата.

Тези проблеми са особено актуални и днес в страните с преходни икономики, в които при влошена платежна дисциплина и недостатъчна квалификация на мениджърите финансовата несъстоятелност като следствие на кризисното състояние на фирмите получава широко разпространение, а това носи негативен ефект върху цялата икономика. Като се има предвид важността на проблемите, свързани с финансовата несъстоятелност, фирмите би трябвало да разработват и политика на антикризисното финансово управление, която е част от финансовата стратегия на фирмата и реализирането ѝ включва следните механизми:

- Осигуряване на *постоянен мониторинг на финансовото състояние* за ранно откриване на индикаторите за фалит. За тази цел в системата на общия мониторинг на финансовото състояние се отделя специално място за наблюдаване на симптомите, индикаторите за криза във финансовото управление.

- *Определяне мащабите на финансовата криза*. Ако в процеса на мониторинга се разкрие влошаване на финансовото състояние и значителни отклонения от плановете и нормативните финансови показатели, трябва да се открие степента на силата на потенциалната заплаха от фалит. Това ще помогне да се подберат най-подходящите механизми за преодоляването му.

- *Изследване степента на влиянието на основните фактори* върху финансовата криза. При разработване на политиката за антикризисно финансово управление се налага предварително групиране по определени класификационни признаци на факторите, влияещи върху финансовото състояние на фирмата, изследване степента на въздействие на основните фактори върху формите и мащабите на финансовата криза, прогнозиране тенденциите на влиянието на факторите, които оказват негативно влияние върху финансовата устойчивост.

- *Формиране на система от цели за изход от кризисното финансово състояние*. Целите на антикризисното финансово управление се конкретизират в зависимост от мащабите на кризата и прогнозата за

тенденциите на влиянието на основните фактори, върху потенциалната заплаха от фалит. В зависимост от степента на кризата АФУ си поставя за задача: отстраняване на неплатежоспособността на предприятието; възстановяване на финансовата устойчивост, т.е. осигуряване на финансово равновесие в краткосрочна перспектива; изменение на финансовата стратегия с цел осигуряване постигането на устойчив икономически ръст на фирмата и на финансово равновесие в дългосрочна перспектива.

- Избор и прилагане на вътрешни механизми за финансова стабилизация на фирмата. Рационалният подбор на прилаганите механизми изисква те да са адекватни на степента на заплаха от фалит. Вътрешните механизми имат първостепенно значение за възстановяване на финансовото равновесие. Те осигуряват стабилизацията на фирмата чрез спешни мерки за възобновяване на платежоспособността и равновесието главно за сметка на формираните вътрешни резерви, "свиване" на дейността и др.

- Избор на ефективни форми на саниране на предприятието. Ако мащабите на кризата не позволяват предприятието да я преодолее за сметка на вътрешните механизми и финансови резерви, се налага фирмата да ползва външна помощ за саниране. В този случай е необходимо да се подбере най-ефективната форма за оздравяване (реструктуриране, рефинансиране на дълга, вливане в стабилна компания, приватизация), за да може предприятието в най-кратки срокове да стабилизира финансовото си равновесие и да се предотврати опасността от изпадането му в несъстоятелност.

- Осигуряване на контрол върху резултатите от разработените мероприятия за преодоляване на кризата. Отчитайки важността на проблема, контролът по правило се възлага на ръководителя на фирмата. Резултатите от провеждането му периодично се обсъждат и се внасят необходимите корективи с цел повишаване ефективността на антикризисните мерки.

Гл. ас. д-р Христо Мавров, ИУ - Варна

Проблеми на лихвената политика

От две десетилетия американската икономика се управлява изключително успешно чрез лихвените проценти. Аналогични действия извършват и големите икономики от Западна Европа. Закономерно може да се запита доколко лихвената политика в България е съдействала за икономическия растеж и какви проблеми трябва да се преодоляват в тази област?

Дълго време златният стандарт се е възприемал като условие за стабилност в паричната сфера. Независимо от мнението на някои "оригинали", в съвременната икономическа теория и практика съществува

единодушие, че връщане към "произвола на безличния и автоматичен златен стандарт" е невъзможно, а и няма убедителни аргументи за това. Въвеждането на валутен борд, гарантиращ в значителна степен финансовата дисциплина на златния стандарт, в България беше породено не от икономическа целесъобразност, а поради неспособността на политическия елит да изработи и осъществи стратегия за преход към пазарна икономика.

В условията на валутен борд БНБ не може да провежда лихвена политика като тази в развитите страни. Доколкото методиката за образуване на основния лихвен процент сега се базира на доходността на тримесечните държавни ценни книжа, то лихвената политика става прерогатив на правителството. А с това идват и проблемите.

Предизвикателството пред българските икономисти е да посочат онези условия, средства и механизми, които ще позволят при специфичните особености на прехода у нас *лихвеният процент да изпълнява присъщите му за пазарната икономика функции и да бъде стимул, а не спирачка на растежа.*

Опитът на развитите пазарни икономики посочва някои *критерии*, които определят адекватността на лихвените проценти при недостатъчна развитост на финансовите пазари.

На първо място, е необходимостта реалните лихвени проценти да са положителни. Нарушаването на това изискване води до скрито преразпределение на финансови ресурси и не съдейства за рационално поведение на икономическите агенти. Статистиката сочи, че в западните икономики реалните лихвените проценти и по депозитите, и по кредитите са положителни. В България лихвените проценти по депозитите за 1999 и 2000 г. са отрицателни.

На второ място, е връзката между националния и международния лихвен процент. Съгласно концепцията за международния лихвен арбитраж националният лихвен процент е равен на международния плюс обезценяването на валутния курс плюс рисковата премия. Поради фиксираността на лева към марката най-подходящ за нашата страна международен лихвен процент е този в Германия. Като се отчита значителният политически риск в България, а също и стремежът да се привлекат международни капитали, трябва да се очаква, че реалните лихвени проценти по депозитите у нас ще са по-високи от тези в Германия. Данните показват друго.

Реалните лихвени проценти в страната са по-ниски от тези в Германия и дори през втората и третата година на валутен борд са отрицателни. Интересен е сравнителният анализ с Аржентина - държава, в която по всеобщо признание валутният борд е успешен. Само първата година след въвеждането на валутния борд реалните лихвени проценти по депозитите са

отрицателни. В следващите години те са положителни и при това по-високи (с изключение на 1994 г.) от тези на страната с резервна валута, САЩ.

На трето място, оценката на адекватността на лихвените проценти включва и анализ на лихвената структура, изразяваща се съотношението между лихвите по кредитите и депозитите. Сравнението на лихвените маржове (като абсолютни и особено като относителни величини) между България, от една страна, и Еврозоната, държавите от ЦИЕ и тези с валутен борд, от друга, категорично сочи, че лихвените разлики у нас са сред най-големите. Наличието на големи лихвени разлики може да се разглежда като доказателство или за липсата на конкуренция, или за правителствена намеса. Последното е очевидно, доколкото методиката за образуване на основния лихвен процент (ОЛП) е на основата на доходността на тримесечните държавни ценни книжа. Така Министерството на финансите има възможността да влияе върху равнищата на лихвените проценти и го прави, за да намали лихвените плащания по вътрешния дълг. След банковите фалити през 1996-1997 г. големите лихвени разлики у нас в последващия период 1998-1999 г. могат да се обяснят също и с *песимистичните очаквания на банките* по отношение на възвръщаемостта на отпусканите кредити, поради което те включват и огромна рискова премия в лихвените проценти по кредитите.

Казаното дотук потвърждава потребността от промени в лихвената политика. Тя трябва да се основава най-вече на *положителни реални лихвени проценти, които да са по-високи от тези в Еврозоната*, особено в преходния период на присъединяването ни. Такава политика ще спомогне за рационално поведение на икономическите агенти – ще стимулира спестяванията и ще съдейства за превръщането им в инвестициите. Рязкото понижаване на основния лихвен процент след 1997 г с оглед изпълнение на финансовите критерии от Маастрихт, без да са осигурени необходимите условия в реалния сектор на икономиката, е преждевременно и влияе негативно в дългосрочен план.

Успоредно с това е наложително *стесняването на лихвения марж* с оглед понижаване на лихвените проценти по кредитите и излизане от кредитната стагнация. По какъв начин да стане това? В свое изказване бившият министър на икономиката П. Жотев призова търговските банки да поемат риска и да намалят лихвите по кредитите. Трудно може да се повярва, че една частна институция ще предприеме някакви нерационални по отношение на нея действия. И тъй като политическият риск е свързан най-вече с поведението на държавата, то именно тя трябва да е тази, която да предприеме действия, водещи до понижаване на кредитните лихвени проценти чрез намаляване на политическия риск. А доколкото той ще съществува, едно от средствата е държавата на централно и областно равнище да съдейства за създаване на *гаранционни фондове*, които да поемат част от риска по отпускането на кредити от търговските банки.

Гл. ас. д-р Теодорина Турлакова, ИУ - Варна

Предизвикателства и перспективи на аграрикономическото образование и наука

Фундаменталните промени на обществото и българското земеделие след 1989 г. поставиха нови изисквания и предизвикателства пред аграрикономическата наука и образование в България. Някои от тях като динамиката на развитие на науката, появата на нови концепции и модели, компютризацията, са общовалидни за всички икономически науки. Други са твърде специфични и характерни за аграрикономическата област на познание.

Важно предизвикателство на съвременния етап е превръщането на аграрикономическото образование в предпочитана и престижна специалност. Развитието на аграрно-икономическата наука и обучението на аграрикономисти наред с политическите, правните, икономическите и социални механизми са обективна предпоставка за развитието на селското стопанство, за реструктурирането и излизането на българското земеделие от кризата.

Дълги години професионално свързаните с аграрната сфера се обучаваха главно как да произвеждат, но не и как по-рационално да стопанисват ресурсите и ефективно да управляват аграрните предприятия. Това поставя с особена острота проблема за подготовка на такива аграрни предприемачи и мениджъри, способни да вземат обосновани решения на равнище производител, както и на по-високите равнища на управление на отрасъла.

Опорна база за обучението на висшистите-аграрикономисти са не само потребностите от нов вид кадри, но също и българските традиции в аграрното производство и интегрирането на България към европейските структури и стандарти.

Изследвания на наши учени-аграрикономисти⁴ показват, че днес няма страна в света, макар и със слабо развита образователна система, в която да не се прилага университетското аграрно образование. Посочени са 213 ВУЗ в страните от ЕС, които имат програми с подобна насоченост. Според авторите на изследването основната причина за тяхното съществуване се крие в разбирането, че аграрната икономика не е една от отрасловите икономики. Тя се занимава със специфичен сектор на националните стопанства, в който икономическите процеси протичат по своеобразен начин.

Аграрната икономика е не само широко разпространена университетска специалност по света, но е и достатъчно престижна. Като самостоятелна

⁴ Терзиев Д., Д. Копева. В: Аграрикономическото образование на прага на ЕС и новото столетие. Сборник научни доклади. С., 2000, с. 12.

програма аграрната икономика се преподава например в такъв престижен немски университет като Humboldt в Берлин. Факт е, че голяма част от водещите университети в различни държави предлагат аграрно-икономическо обучение за бакалавърска, магистърска и докторска степен или техните национални съответствия.

Друго предизвикателство пред съвременната аграрикономическа наука е реалната опасност от превръщането ѝ единствено в дистрибутор и организатор на научен трансфер на чужди постижения. Посоченото не изключва равнопоставения обмен на постижения и интелектуалния прогрес. Лимитираните държавни средства за наука обаче поставят в неравностойно положение нашите учени спрямо техните западни колеги.

Налага се да се адаптират принципи на остарели западни методологии, които са неподходящи за трансформиращите се аграрни икономики. Много често например се абсолютизира значението на неокласическата икономика като универсална теория за пазарното стопанство. Нещо повече, общоприет стана фактът, че неокласическите и неолибералните схващания (Williamson, 1994) не могат да обяснят съвременното развитие и реформациите на страните в преход. Не могат да го постигнат и появилите се по-късно теории на институционалната икономика и новата институционална икономика (North, 1990). Необходима ни е собствена концепция за трансформацията, отчитаща спецификата на икономическите процеси у нас.

Синтезът между резултатите от научните изследвания и учебните дисциплини е необходим елемент в обучението. Чрез него се формира аналитичното мислене на основата на базовите знания в конкретната икономическа дисциплина.

Анализът на "технологията" на учебния процес по аграрна икономика показва, че днес обучението на студентите е насочено предимно към възприемане на основни знания, но не и към разкриване и решаване на важни проблеми на практиката.

В резултат от това нашите студенти-аграрикономисти са достатъчно подготвени да работят в една организирана пазарна среда, но не са адаптирани към несигурността на икономическата среда в България.

Образователна традиция е да се прилага широкопрофилираното обучение. За успешна реализация на студентите не е необходимо да знаят от всичко по малко. Те трябва да получат *конкретни знания в конкретна област за конкретни нужди*.

Посочените проблеми пред обучението по аграрна икономика могат да бъдат преодолені чрез:

1. Непрекъснато *включване на новите научни схващания* в икономическата област и тяхната адаптация според особеностите на отрасъла.

2. Принципа на *различността и динамичността на учебните програми*. Всеки университет, обучаващ по специалността, трябва да

създаде свое многообразие от дисциплини, които да предложи на свободен модулен избор на студентите си.

3. Създаване на *български аграрно-икономически научни школи*. Дори в световен план в областта на аграрната икономика такива липсват (като изключим школата в Wisconsin University по аграрните права на собственост).

4. *Участието и помощта на аграрните общности*, което е най-важното признание за качеството на аграрното обучение. Такова сътрудничество (не само финансово) е характерно за Великобритания, САЩ, Канада и Дания. Участието на практики при изготвяне на учебните планове и текущото обучение засилва трансфера на знанията в практическата дейност, както и дава възможност да се възстановят прекъснатите интеграционни връзки между теорията и практиката. Образователните програми ще отговарят по-пълно на належащите нужди на практиката.

5. *Международни инициативи*, насочени към модернизиране на съдържанието на образователните програми или на отделни курсове. На основата на специално разработени атрактивни проекти е необходимо включването на университетските аграрни специалности в *Европейската система за трансфер на кредити* (ESTC), което ще позволи безпрепятствен обмен на студенти от различните европейски страни.

Ст. ас. Владимир Сълов, ИУ - Варна

Информационните технологии и икономическите изследвания в условията на глобализация

Глобализацията е едно от ключовите явления в икономиката и обществото като цяло в началото на XXI век и тема, широко застъпена на страниците на сп. "Икономическа мисъл" през последните години.

Глобализацията има множество положителни черти като увеличен обмен на стоки, услуги и капитали с подобряване на равнището на страните поради сравнителните предимства; развитие и разпространение на иновациите и технологиите; нарастваща икономическа интеграция, за която се твърди, че може да доведе до постоянно повишаващи се глобални темпове на растеж⁵ и др.

В същото време много учени, както и обикновени хора наблягат върху нейната цена. Глобализацията може да обуслови западането на някои производства и услуги, да увеличи безработицата, разликите в доходите,⁶ да

⁵ *Rivera-Batiz, L. A., P. M. Romer. Economic Integration and Endogenous Growth. - Quarterly Journal of Economics, 1991, N 106.*

⁶ *Burtless, G. International Trade and the Rise in Earnings Inequality. - Journal of Economic Literature, 1995, N 33.*

задълбочи неравенството, да доведе до монополизация.⁷ Тя често има негативно влияние върху културата и допринася за усложняването на световните екологични проблеми.

Паралелно с глобализацията, тясно свързана с нея и като известен неин противовес, в световен план се проявява и тенденцията към регионализация, примери за която могат да бъдат ЕС, NAFTA, ASEAN и др. В контекста на нарастващата интеграция на световното стопанство регионалните икономики стават все по-жизненоважни за националните,⁸ като преобладаващото мнение на учените е, че световната икономика ще действа на базата на множество регионални центрове.⁹

В условията на глобализация и регионализация всяка държава, както и всички частни икономически субекти, трябва да "пренастроят" и пренасочат своите усилия за ефективно функциониране не само с оглед на вътрешната икономическа обстановка, а и в зависимост от регионалната и глобална ситуация. Това от своя страна налага и промяна в обхвата на икономическите изследвания, като те също трябва да бъдат глобални или най-малкото регионални.

В същото време обаче съвременните методологии за провеждане на икономически изследвания не са достатъчно приложими и ефективни за регионални и глобални проучвания. Затрудненията произтичат от факта, че проучванията дори на отделни региони значително се различават от вътрешно-държавните. Различията са в мащабите, многоезичността, бита и културата, икономическите условия, законодателствата и държавните органи, достъпа до редица информационни източници и др. Като най-важно различие може да се посочи липсата на система за регулиране и контрол в регионите и в глобален план, което означава и че няма регулярно набиране на данни и е още по-трудно набирането на информация с конвенционални методи. В подобна ситуация основна пречка е, че текущите методологии за изследване не съответстват на достигнатото високо равнище на развитие на информационните технологии.

Във връзка с това ще си позволим да отбележим, че паралелно с разглежданите процеси на регионализация и глобализация, в света се забелязва още една не по-малко значима и мащабна тенденция, а именно компютризацията и повсеместното навлизане на информационните технологии. Налице са и необходимите предпоставки тези технологии да бъдат прилагани още по-активно в икономическите изследвания. Можем да посочим достъпността

⁷ Brynjolfsson, E., T. Malone, V. Gurbaxani, A. Kambil. Does Information Technology Lead to Smaller Firms? - Management Science, 1994, N 40.

⁸ Hufbauer, G. C., J. J. Schott. Western Hemisphere Economic Integration. Washington, Institute for International Economics, 1994.

⁹ Ruggiero, R. The Road Ahead: International Trade Policy in the Era of the WTO. The Fourth Annual Sylvia Ostry Lecture, Ottawa, 1996.

на високоразвита техника и програмни продукти, разпространението на Интернет, преодоляване на психологическата бариера и др.

Следователно е необходимо да се разработят нови или да се усъвършенстват съществуващите методологии за икономически изследвания, така че, от една страна, те да използват по-пълно и ефективно информационните технологии, а от друга, и чрез тези технологии да предлагат възможност за проучвания на регионално и глобално равнище. От гледна точка на информатиката е нужно да се разработят специфични системи за регионално и глобално информационно обслужване.

Подобни системи би трябвало да са базирани на световната мрежа Интернет като основен източник на информация и универсално средство за пренос на информация. Необходимо е те да изграждат и поддържат актуална регионална или глобална информационна база. Събирането на данните би трябвало да включи освен традиционните източници и вътрешнофирмена електронна информация, изложена информация и наблюдения по Интернет, онлайн електронните бази данни със специализирана информация, както и по-активно приложение на компютърни технологии в конвенционалните методи за изследване. Това не е лека задача, но може да се реализира чрез използване на комбинация от ръчно и автоматизирано набиране и анализиране на информация, интелигентни софтуерни агенти, приложение на компютърни системи за математически, статистически и текстов анализ, системи с изкуствен интелект и др.

В заключение ще подчертая, че информационните технологии вече са достигнали необходимото равнище, за да могат да бъдат приложени за регионални и глобални икономически изследвания. А от качествено провеждане на подобни изследвания все повече ще зависи просперитетът на всяка една държава по света.

Ас. Галя Ставрева, ИУ - Варна

За по-активно прилагане на научно-практическите постижения при преподаване на финансовите дисциплини

С това изказване се ограничаваме само с един конкретен сегмент от тази широка проблематика, а именно - използване постиженията на *финансовия инженеринг* при подготовката на студентите по дисциплината "Валутни и валутни пазари". В различните висши училища тази дисциплина е формулирана по различни начини например: "Валутни и валутни сделки", "Международни валутно-финансови отношения", "Международни валутни отношения" и т.н., независимо че учебните програми по тях си кореспондират много тясно по своето съдържание.

Това е един все още малко познат за нашите реалности проблем, който обаче е ежедневна практика в страните с развито пазарно стопанство. Става дума по-конкретно за използването на деривативните финансови

инструменти при сключването и управлението на валутните сделки. Активно ангажираните с теоретичните изследвания по тази проблематика научни работници у нас не са толкова много. Едва ли е необходимо сега да дискутираме въпроса: “Защо студентите, а да не говорим за обикновените граждани, са далеч от нея?” Ще изтъкнем само, че вече е време да се направи опит за един нов прочит на основните теми и аспекти в тази сфера.

Има достатъчно ясни симптоми, които показват, че България възприема принципите на модерното пазарно стопанство, респ. за организирането на модерна финансова и банкова система. От друга страна, вече четири години у нас функционира институцията валутен борд, която гарантира финансовата стабилизация. Ясно е, че две от фундаменталните предпоставки, предполагащи такъв нов прочит, са налице.

Не е за пренебрегване и фактът, че студентите и обучаващите се в различни форми на следдипломна квалификация притежават достатъчна компютърна грамотност и могат (при равни други условия) да се осведомяват подробно за по-конкретните въпроси от тази сфера, например: търговията на специализираните валутни пазари на опции, фючърси; пазарни индекси и опции и фючърси с тях; техники за ограничаване и прехвърляне на валутните рискове и т.н.

Проблемът обаче е по какъв начин обучаващите се могат и трябва да получат базисни и специализирани познания в това направление. От една страна, те трябва да бъдат подготвени още във фундаменталния курс на обучение “Макроикономика”, “Финанси”. В учебната програма по всяка финансова дисциплина е включено изучаването на иновативните инструменти на световните финансови пазари. Това е от особено голямо значение с оглед на тяхната приложимост и необходимост при осъществяването на срочните сделки - било то с валути, с ценни книжа или с лихвени проценти.

Причината да бъдат прилагани дериватите е нарасналата потребност на участниците в борсовата търговия за ограничаване на рисковете в техните портфейли от активи. Ето защо един по-обстоятелствен преглед на тази проблематика, направен в курсовете на обучение по дисциплината “Валути и валутни пазари”, би бил от голяма полза не само за научните работници, изследващи тези въпроси, но и за студентите, които биха получили по този начин една солидна теоретична и практическа подготовка. Така те ще имат по-големи шансове за успешна реализация в съвременните условия.

Освен това в специализираните курсове – и това е следващият важен аспект - теоретичното обучение трябва да се съчетава с *учебни практикуми*, провеждани в банкови и финансови институции. Тук обаче срещаме един много сериозен проблем - връзката между висшите училища и тези институции. Колкото и странно да е това, не е тайна, че като цяло тя е повече от символична. Не става дума да се търсят виновни и отговорни за подобно състояние на нещата, но е крайно време финансовите институции у нас да

проявят по-голям и директен интерес към кадрите, които се подготвят в нашите висши училища. Нали тъкмо те трябва да заемат онези длъжности, които отговарят най-пълно и адекватно на тяхната теоретична и практическа подготовка!

Павел Петров, сп. "Информационни технологии"

Съвременни алтернативни средства за научна комуникация

Широките възможности, които предоставя Интернет, налагат търсене на нови решения не само в бизнеса, но и в науката. Трябва да се използват предимствата на Интернет и да се преодолеят някои недостатъци на традиционния подход при научните публикации на хартиен носител.

Освен всичко друго Интернет дава възможност да се създават своеобразни електронни издания, които могат да се четат онлайн и в които да се публикуват научни трудове. Това предоставя големи предимства, например общодостъпност, актуалност, бързина и др., но Интернет като средство за научна изява поставя и редица проблеми при онлайн публикациите - научност, гарантиране на авторските права, правилно цитиране и т.н.¹⁰

Основният проблем според нас е това, че веднъж публикуван, даден ръкопис впоследствие може да се промени, което определено поставя под съмнение научността на публикациите. След като се отпечатат, книжните издания не позволяват промени. Освен това те се получават от множество абонати и библиотеки. Така идеите на авторите се фиксират към определен момент и стават общодостъпни.

Интернет не предлага подобни механизми за защита. Възможно е авторът или някой друг да подмени една информация с друга и няма гаранции, че публикацията не е изменена в зависимост от обстоятелствата или че не са поднесени нови данни или идеи със стара дата.

Вероятно тази несигурност възпира голяма част от редакциите да публикуват в Интернет и ги кара да предпочитат традиционния подход - чрез хартиен носител, въпреки че съществуват и научни списания, които са изцяло базирани на Интернет.¹¹ Други научни издания като сп. "Икономическа мисъл", сп. "Информационни технологии" и др. използват подхода чрез носител и онлайн. В този случай всяка редакция самостоятелно се грижи за достоверността и еквивалентността на книжното и онлайн издание.

Според нас е необходимо създаването на единен централизиран сървър за съхранение на публикациите на научните издания, който да се

¹⁰ Вж. по-подробно *Стефанов, Б.* Научните публикации в Интернет. - Информационни технологии, 1999, N 1.

¹¹ Например "Academic Open Internet Journal", ISSN 1211-4360, <http://www.acadjournal.com/>, поддържан от Техническият колеж в Бургас

намира под контрола на представителна научна организация. На сървъра трябва да се разположи база данни с научни публикации в стандартен формат¹² и да се осигури веб-интерфейс за удобно ползване.

Централизираният научен сървър трябва да разполага с механизми и технологии, които да гарантират, че:

а) след като веднъж е въведена и проверена, информацията не е променена, т.е. тя е в оригиналния си вид;

б) на всяка публикация се дава постоянен уникален идентификатор, който по-късно да може да се използва при цитиране.

Разбира се, в базата данни ще се съдържа и информация за изданието, в което е направена публикацията, кога е направена, кои са рецензентите и т.н., т.е. факторите, гарантиращи научността на публикацията и нейното първо появяване.

Освен това сървърът трябва да разполага с възможност за пълнотекстова индикация на научните публикации, "машина за търсене", каталог и индекс на цитируемост ("citation index"), който да се използва за обективно определяне на значимостта на научните публикации.

Базата данни с научни публикации ще се попълва от редакциите на българските научни издания - списания, годишници, сборници от конференции и т.н. Възможно е да се въведе и някаква форма на абонамент с цел самофинансиране на проекта.

Очевидно предимствата при използване на централизиран сървър са големи и според нас създаването му е само въпрос на време, средства и организация, тъй като са налице технологии, които могат да осъществят тази идея.

Богомил Андонов, сп. "Външна търговия"

По въпроса за организационната форма на бъдещото сътрудничество на научноизследователските институти и висшите учебни заведения (университети, академии и др. с преподаване и изследвания в областта на икономиката) предлагам:

1. Да се създаде *Съвет за координация на научноизследователската, образователната и информационна дейност* с водещо участие на Икономическия институт на БАН. Институтът по търговия е готов да участва в такъв съвет.

2. Една от първите инициативи на предлагания съвет да бъде организиране издаването на *сборник (каталог)*, съдържащ анотации (резюмета) на по-значимите публикации, предложени от участниците в съвета. Трябва да се имат предвид не само трудове и мащабни научни

¹² Например формата PDF на фирмата "Adobe", възпроизвеждан с продукта Acrobat Reader (<http://www.adobe.com/acrobat/>), който е безплатен. PDF-форматът е платформено независим и позволява освен текст да се вграждат растерни и векторни графики, таблици, хипервръзки и т.н.

изследвания, но и учебници, учебни помагала, статии в периодичните издания и др., публикувани през последните години, например през 1999, 2000 и 2001 г. За по-широка известност на българските автори и по-голямо разпространение на публикациите е необходимо *сборникът (каталогът)* да се издава безплатно на български и английски език. За спонсори могат да се поканят издателства и фирми, заинтересувани от реклама на тяхната дейност.

Цветослав Ангелов, СА “Д. А. Ценов” - Свищов

Проблеми пред икономическото образование

Преди 1989, в годините на комунистическото управление, беше установена трайната тенденция към ограничаване броя на студентите в областта на социалните и обществените науки за сметка на развитието на техническите ВУЗ. След 10 ноември обаче, след като се възстанови естественият ход на събитията, броят на студентите, профилиращи се в икономическото поприще рязко нарасна – по данни от НСИ съотношението студенти/преподаватели в тази област е 50/1, при средно за страната 11.3/1. И макар притокът от студенти да радва ръководствата на висшите икономически училища, то неизменно възниква въпросът за качеството на получаваните знания при подобно “конвейерно” производство. Същата зависимост е валидна и по отношение интереса към специалностите “Право” и “Медицина”, поради което правителствената администрация излезе със становището, че броят на обучаващите се за лекари и адвокати трябва да бъде намален с цел регулиране качеството на получаваната квалификация, тъй като от тяхната професия зависи съдбата на човешкия живот. Може да се твърди обаче, че това с сила много голяма сила се отнася най-вече за икономическото образование, тъй като ако от квалификацията на един адвокат зависи съдбата на защитавания клиент, то от професионалните умения на един икономист и заеманата от него длъжност зависи съдбата на многочисления фирмен персонал, на заетите в даден отрасъл, та дори и на цели нации.

Въпреки това проблемът с многочислеността на студентите в най-скоро време със сигурност ще приеме друга форма, и то в обратна посока, т.е. към намаление. Доводите за подобни констатации се свързват най-вече с т.нар. “демографски” фактор, който незнаяно защо се възприема несериозно, дори с насмешка от повечето научни среди в страната. Може би улисани в ежедневните проблеми относно недостатъчната материална база, ниското заплащане и пренебрегването на труда на научните работници, пропускаме да обърнем внимание на задаващата се с пълна сила криза във висшето образование. Анализът на данните за общия брой на учителите през последните три години показва тенденция към ежегодно намаляване с 6-7%, като прогнозата е през

следващите 7-8 години тази тенденция да се запази и да преобладава в основното и като цяло в общото образование. В сравнение с предпоследната учебна година учениците са намалели с 21 747, училищата – със 159, учителите с 4525. Обхватът на учениците в училищата за контингента от 7 до 14-годишна възраст намалява и през учебната 1997/1998 г. е 96.7 %, а за 15-17-годишните - 76%. *Прогнозните данни показват, че през следващите 10-15 години тази тенденция ще се запази и общият брой на учениците за периода ще бъде 50-60% от сегашния.*

Тази действителност, засегнала вече училищата от сферата на основното образование, съвсем логично ще се пренесе и в областта на професионалното обучение. Не е нужно човек да притежава изключителни умствени способности, за да си направи простата сметка, че поради влиянието на появилия се след 1992 г. отрицателен демографски прираст не по-късно от 2010 г. икономическите ВУЗ ще започнат да страдат от остра липса на потенциал. Това ще предизвика рязко спадне на изискванията към средното равнище на интелигентност на кандидат-студентите за попълване на необходимите бройки. Оттук възниква реалната опасност да се задълбочат проблемите на икономическите ВУЗ, тъй като ръководствата трудна биха се съгласили на драстично намаляване бройката на обучаваните студенти.

Наред с това изниква и проблемът за застаряващия състав на хабилитирания персонал. В момента 40% от професорите в България са на възраст 60 - 65 години, 29% - 65 - 69 години и само 9% са до 54-годишни. Като се има предвид отслабналият интерес на младите хора към академична кариера по различни причини, то съвсем реално е да се предположи, че следващото поколение студенти ще бъде обучавано от значително по малочислен брой преподаватели. Ето защо неизменно възниква въпросът за подготовката на млади научни кадри в периода след 2010 г. И докато за отделните професионални училища възможностите за изход от кризата са различни, то конкретно за икономическите ВУЗ съществува удобна алтернатива, а именно *интегрирането на икономическите средни училища с висшите институции*. Въведеният 5-годишен срок на обучение в средните училища е напълно достатъчен за придобиването на основни знания по икономическите дисциплини и боравене с базисните икономически показатели и категории. При постъпване във ВУЗ не бива тези знания да се "нулират", т.е. всичко да започва отначало, а по-скоро трябва да се доразвиват уменията на икономистите в определена професионална насока. Защо например трябва човек, запознал се с икономическата теория преди да бъде приет за студент, да изучава практически същата материя през първите 2 години от обучението си във ВУЗ? Могат ли да се поставят на една везна знанията на студентите от икономическите ВУЗ, завършили средното си образование в икономически училища, с тези на колегите им, придобивали

знания по биология или шивашко майсторство? Не е ли по-подходящо при подбора на млади научни кадри предимство да се дава на онези, имащи солидна и продължителна образователна подготовка?

Все още икономическите учебни заведения са относително изолирани, като възможността за обмен на кадри е сведена най-вече до циркулация на хабилиран персонал между тях. Отново обаче не се обръща внимание на възможността за провеждане на програми за обмен на студенти и съвместна програма за обучение по специални дисциплини с цел изграждането на национален облик на професионалното образование. Поради засилващата се конкуренция между отделните висши учебни заведения все повече се размиват общите моменти в изучаваните дисциплини, което обаче едва ли е положително, имайки предвид, че повечето от "новите" дисциплини се припокриват със традиционните, а ефектът се изразява единствено в ненужен абстракционизъм и раздуване на учебния хорариум.

Проблеми пред икономическото образование в България има, а и винаги ще има, тъй като икономиката е една от най-динамичните науки, които в резултат от развитието на обществената сфера търпят промени и ревизиране почти ежедневно. Като прибавим и днешните стремежи за преход към пазарна икономика, се очертава ясната необходимост от сериозна подготовка на кадри, тъй като именно те ще управляват една бъдеща единна икономика от европейски тип. Усилията по преодоляването на проблемите зависят от усилията на правителството, но най-вече от възможностите на научния персонал, преподавателите и студентите.

Александър Шиваров, докторант, ИУ - Варна

Мястото на дилемата растеж или развитие в българската икономическа литература

След въвеждането на валутния борд в България се отчита известна макроикономическа стабилизация, съпътствана от умерен растеж на БВП (5.8% за 2000 г. по данни на Министерството на финансите). Според прогнози на различни агенции най-вероятно е този растеж в средносрочен период да се задържи в рамките на 4-5% годишно. През погледа на неокласическата икономическа мисъл постигането на растеж на БВП е сред основните цели на стопанската политика, което се вижда и в изказванията и отношението на творците на тази политика у нас.

Несъмнено това е важен показател, който все пак страда от скъсения хоризонт при вземане на решения и несъвършенствата в системата на националните сметки. Превратностите и неизвестните в преходния период неизбежно изискват съсредоточаване върху проблемите на днешния ден. По отношение на България този преход беше продиктуван до голяма степен от външни фактори, но характеристиките на протичане на процеса са последица от натрупаните от предишни периоди негативни икономически резултати.

Вече христоматийни примери са външният дълг, технологичното изоставане, неадекватната структура на стопанството към началото на прехода. Това би трябвало да ни изправи пред въпроса какви критерии за вземане на решения на макроикономическо равнище е необходимо да има днес. Като че ли разумен подход е те да бъдат обвързани с дългосрочни цели, което би намалило отчасти несигурността, свързана с недостига на информация.

Ако се вземат предвид дългосрочните последици от икономическия растеж, приемлив обществен избор предлага подходът за следване на устойчиво развитие. Устойчивото развитие, описано в икономически термини, може да бъде дефинирано като "развитие, което има дълготраен ефект",¹³ т.е. то представлява такъв път на развитие, при който максимизирането на благоденствието на днешните поколения ще води до упадък на бъдещото благоденствие. От тази гледна точка постигането на благоденствие не съдържа само задоволяване на икономическите потребности, но и стремеж към чиста и здравословна околна среда, като включва и социално развитие.

Засилено влияние върху траекторията на икономическо развитие на страната най-вероятно ще оказват както глобални, така и регионални или местни фактори. Пример за това могат да бъдат заключенията на Международния съвет за промените в климата към ООН. Сред прогнозите с висока степен на вероятност (90-99%) се открояват очаквани влияния като промени в туристическите дестинации, увеличен риск от увреждания на земеделски култури, повишен натиск върху правителствените и частните застрахователни системи срещу природни бедствия. За Европа се предполага, че най-сериозно засегнати ще бъдат южните и северните части на континента.

Един от начините за справяне с настъпващите промени са устойчивото развитие и адаптацията на обществените институции. За съжаление тук нашата икономическа наука показва известно изоставане. Липсват сериозни теоретични разработки върху обвързаността между икономическия растеж, състоянието на околната среда и социалното развитие. Методите за оценяване на природните ресурси и услугите, предоставяни от екологичните системи, са слабо познати у нас и се възприемат по-скоро като маргинална част на икономическата теория. За тях е по-лесно да бъде открита информация в издания на екологични организации, отколкото в икономическата литература. Факт е, че в България няма разработен курс по икономика на околната среда или икономика на природните ресурси, макар и околната среда, и наличните минерални залежи да са обект на надежди за икономически растеж: от една страна, чрез развитие на туризма, а от друга,

¹³ *Pearce, D., E. B. Barbier. Blueprint for a Sustainable Economy. London, Earthscan Publications Ltd., 2000.*

чрез привличане на чуждестранни инвеститори за експлоатация на природни ресурси.

Затова бих искал да привлека вниманието към съществуващата относителна празнота в проблематиката за икономическото развитие като цяло, и в частност в икономическата интерпретация на пътищата за устойчиво развитие. Увеличаването на интереса към тези области на икономическото знание би разкрило алтернативни гледни точки към процеса и смисъла на прехода в нашата страна. Изследването на моделите за развитие от по-голям брой автори би дало и коректив за оценка на постигнатото както през преходния период, така и в контекста на присъединяването на България към Европейския съюз.

Станислав Иванов, докторант, ИУ - Варна

Ролята на математиката и статистиката в изучаването на туризма

Съвременната българска научна мисъл в областта на туризма пренебрегва използването на математиката и статистиката при икономическите изследвания. Тяхната роля се свежда само до използването на показатели (и то най-вече статистически) като абсолютни и относителни величини на динамика, относителни дялове и т.н. Но математиката като универсален език би могла да даде много повече. Нейното приложение трябва да обхваща моделирането на различни ситуации в макро- и микроикономически план. Например теорията на масовото обслужване, теорията на игрите или теорията на мрежите с успех могат да се прилагат при изследванията относно оптимизирането на управлението на туристическите фирми. Аналогично, пазарните отношения могат да се изучават чрез подходящи математически модели на туристическото търсене и предлагане. На макроравнище корелационният и регресионният анализ, невронните мрежи, нелинейните динамични системи се очертават като особено перспективни. По този начин могат по-добре да бъдат изучени процесите в туризма, както и възможностите за рационалното му управление.

Пречката пред използването на математиката и статистиката при икономическите изследвания в туризма е, че в университетите, където се подготвят научните кадри по туризъм, двете дисциплини са застъпени твърде ограничено. Дори и да желае да направи собствено задълбочено проучване/изследване с по-широко приложение на математически и статистически методи, студентът (бъдещ изследовател) трябва по-скоро да разчита на самоподготовка. Това налага и необходимостта от промяна в единните държавни изисквания за специалност "Туризъм" в посока към повишаване хорариума и броя на математическите дисциплини.

Тодор Дянков, докторант, ИУ - Варна

Икономически аспекти на националната конкурентоспособност в процеса на глобализация

Националната конкурентоспособност като понятие все още не притежава ясни дефиниции в икономическата наука. Когато се говори за конкурентоспособност, определено се има в предвид както конкурентността на националната икономика (на макроравнище), така и конкурентността на отделните сектори и фирми (на микроравнище). Връзките между двете състояния на конкурентоспособност трябва да се отчитат в двустранен аспект. В теориите за конкурентоспособност на международно равнище фирмата заема централно място при изследване на проблема. Фундаменталната икономическа роля на фирмите се изразява в създаването на доход. Във връзка с това почти всички изследователи споделят сходни становища при извеждане дефиниции за национална конкурентоспособност, а именно способността на икономиките да постигат висока производителност, основаваща се на иновативни подходи. Националната конкурентоспособност се определя още и като капацитета на страните да създават стойност, задоволяваща и най-взискателните пазарни сегменти, готови да получат срещу високи цени стоки и услуги с по-добри качествени параметри.

Един от най-синтетичните показатели за национална конкурентоспособност представлява дялът на износа на даден вид стока (услуга) спрямо общия дял на световния пазар (т.е. конкурентоспособността се измерва преди всичко с увеличаване/намаление на експорта на отделната страна).

Тестването на националната конкурентоспособност се осъществява в контекста на международните пазари. Състоянието на последните от гледна точка брой и вид участници, интензитет на операциите и др. се определя почти изцяло от развиващите се глобални процеси в обществения живот. Понятието глобализация се отличава със същата изключителна доза абстрактност, както и това за конкурентоспособността. В икономически аспект определението за глобализация като че ли намира най-точен израз в твърдението за "края на кейнсианската държава и нейните интервенционистични стратегии за формиране на пазарите (Bairoch, 1996).¹⁴

Фирмата и нейната обществено-икономическа дейност представлява сърцевината на изследователския процес относно измерване състоянието на национална конкурентоспособност в процеса на глобализация. Фирмената конкурентоспособност на международния пазар трябва да създава устойчивост при конкурирането на националната икономика, като връзката в обратната посока е задължителна. Една икономика може да се определи в качеството си на

¹⁴ Bairoch, P. *Globalization Myths and Realities*. London, Routledge, 1996.

висококонкурентна при реализиране на устойчив ръст на национален доход в рамките на дългосрочен период. Вследствие от това повишаването на националната конкурентоспособност може да се осъществи в няколко направления, детерминиращи нейните дългосрочни характеристики:

- отдаване на все по-голям приоритет на т.нар. "външна икономика" (насочена към глобализация), която се възприема преди всичко като силно конкурентна и ценово ефективна. Този тип икономика се характеризира с все по-нарастващо значение за малките държави, разполагащи с относително малък (в много случаи свит) вътрешен пазар;

- икономическата политика на атрактивност към чуждестранните инвестиции е за предпочитане пред провеждане политика на агресивност;

- факторната осигуреност на нацията с класически ресурси трябва да отстъпи място на тези, придобити в процеса на обществено-икономическото развитие.

Процесът на глобализация създава негативни, в повечето случаи несъвместими състояния с тези на макроикономическата стабилност. Ето защо голямото предизвикателство пред всяка една икономика се изразява в активното съчетаване на нейното развитие, което респ. ще доведе до подобряване на конкурентните ѝ позиции в международната среда.

Гергана Славова, докторант, ИУ - Варна

Отговаря ли сп. "Икономическа мисъл" на предизвикателствата на XXI век?

(Коментар на читател)

Глобалните проблеми в световната икономика предизвикаха много на брой дълбоки и необратими промени. В кратък времеви хоризонт ние успяхме да станем съвременници на чудесата, сътворени от молекулярната биология. Заговори се за клониране и адаптиране на нови полезни свойства в живите организми. Това от своя страна стана безспорно плодотворна предпоставка за разисквания и по някои икономически въпроси.

Приетите рамкови очертания на световната икономическа сцена се разчупиха и придобиха нови измерения с внедряването на глобалната информационна система Интернет.

Разреша се отчасти многостепенният по важност въпрос за недохранване на населението в страните от третия свят, на базата на генно модифицираните храни и продуктите, изготвяни от тях. Създадоха се предпоставки за обвързване на международни и национални фирми посредством Интернет. Многократно се увеличи броят на транснационалните компании (ТНК) в световен мащаб, което още един път затвърди глобализацията днес като присъщо икономическо явление и целенасочен икономически процес.

Голяма част от всичко, посочено дотук, не само намира приложение на страниците на "Икономическа мисъл", но и се поставя като акцент за съвременен и задълбочен анализ и изследване.

Вземайки в предвид ограничения обем на това изследване, не можем да си позволим да навлезем в дълбок ретроспективен анализ и затова ще спрем вниманието си само на някои от последните актуални заглавия, обсъждащи посочените въпроси.

Интересна от тази гледна точка е статията на Росица Рангелова "Малките икономики и предизвикателствата на глобализацията".¹⁵ Вниманието ни се насочва не въобще, към целия процес на глобализация, а към неговото адаптиране към реалната ситуация в по-малките страни с население от 15 до 10 и по-малко милиона човека. Това ни дава основание да твърдим, че се търси приложно-практическият характер, а не само теоретичната постановка на разглеждания проблем.

Заслужаваща вниманието ни е и статията на Венцислав Джамбазов "Предпоставки за развитие на електронната търговия".¹⁶ Авторът приема становището на А. Тофлър¹⁷ за "информационната вълна" като трети етап от световното развитие, в който "определящи са не материалните активи и собствеността, а информацията и знанието".¹⁸ Като съвременници на глобалната информационна система Интернет не можем да не се съгласим с това определение на автора.

На същия тематичен кръг от проблеми е посветена и статията на Атанас Леонидов "Информационна революция, глобализация и икономически растеж",¹⁹ насочена изключително към разискваните актуални проблеми и към телекомуникационните мрежи, явяващи се "движеща сила" за изграждане на информационен модел на растеж.

Радостен и обнадеждаващ е фактът, че в сп. "Икономическа мисъл", присъстват и нашите национално-икономически проблеми, отнесени към идеята за обединение на страните от Източна и Западна Европа и присъединяването ни към Европейския съюз.²⁰

На страниците на списанието се долавя и опитът да се даде прагматична оценка за възможностите на българския пазар и в частност на пазарните ниши, както и желание да се постави началото на

¹⁵ Икономическа мисъл, 2001, N 1.

¹⁶ Икономическа мисъл, 2001, N 3.

¹⁷ Вж. Тофлър, А. Трусове във властта. С., Народна култура, 1996.

¹⁸ Икономическа мисъл, 3/2001, N 3.

¹⁹ Икономическа мисъл, 3/2001, N 3.

²⁰ Буун, Л., М. Матилде. Привързване на Централна и Източна Европа към Европейския съюз. - Икономическа мисъл, 2001, N 3.

разработване на национална стратегия за обществено икономическо развитие на България".²¹

Обемът на това изследване не позволява да бъде разгледана цялостната публикационна дейност на сп. "Икономическа мисъл", но краткото интерпретиране на една малка част от последните публикувани материали определя пулса на списанието, което не само съществува, но и долавя ритмичността на XXI век.

Може би за в бъдеще на неговите страници по-голям отзвук трябва да намери икономическата страна на въпроса, свързан с генетичната революция като определящ фактор за бъдещото развитие на света.

В заключение можем да определим, че сп. "Икономическа мисъл" е необходимо и желано не само от читателите, пряко свързани с икономика, но и от всички вълнуващи се от световните проблеми, отразяващи се върху международната и националната икономика на всяка страна.

Анета Недялкова, докторант, ИУ - Варна

Научната икономическа мисъл в помощ на стопанската практика

През 1992 г. в Рио де Жанейро 62 нобелови лауреати и 525 учени от цял свят подписаха "Доктрина за новия световен ред по устойчиво развитие". В нея като първи принцип, водещ социално-икономическото развитие на човечеството, е записано: "Науката, научните и техническите кръгове".

Още от древността икономическият живот на обществото се изучава от системата на икономическите науки. Често противоречиви, спорни и изключително многообразни, те правят анализи и достигат до изводи, върху които се изграждат всички успешни решения на бизнеса и деловите среди.

Днес Източна Европа, в т.ч. България, живее в годините на своя икономически ренесанс - драматичен процес на изграждане на нови икономически, политически, социални, организационни и технологични структури. Пазарното стопанство изисква безкомпромисно адекватни нему знания и компетентности. За да се прекрачи в света на свободното предприемачество и риска, са необходими други отношения на собственост, материални и финансови ресурси, нови технологии и не на последно място - нови познания в смисъл на обосновани и обвързани с практиката научни изследвания, предложения, теории, препоръки. Преходът към пазарна икономика е свързан с радикални изменения на всички стопански елементи и отношения. Затова по пътя към пазарна икономика фирмите се нуждаят колкото от производствен, толкова и от интелектуален капитал. Дори и нещо

²¹ Балабанов, И. Контекст и подходи за разкриване на переспективните пазарни ниши на българската икономика. - Икономическа мисъл, 2001, N 1.

повече. "Първото инвестиране е инвестиране на познание" - казва президентът на френската икономическа групировка "Евроекспансион", известният специалист в сферата на бизнес-инвестирането Жак-Луи Серван Шрайбер, когато отговаря на въпроса: "Откъде да се започне?" и допълва, че "интелектуалната автономия е по-важна от финансовата."

Глобалните промени не само в Източна Европа, но и в световен мащаб налагат преосмисляне на досегашните принципи, методи и форми на водене на стопански живот. Преходът от централно планирана към пазарна икономика е уникален по своята същност, защото става въпрос за разкрепостяване действията на отделния индивид и реализиране на различни предприемачески идеи. Силният спад на производството е придружен с високи разходи на енергия, недостиг на суровини, ниска производителност. Трудно се поддържа стабилно икономическо развитие и възвръщаемост на инвестициите, държавата не е изработила икономически лостове за поощряване на малкия и средния бизнес и на свободното предприемачество въобще.

В България преходът към пазарна икономика е вече реален, но все още бавен процес. Фирмите и субектите-участници в стопанския живот, трудно достигат до извода, че пазарната икономика изисква от тях да работят поновому, като се съобразяват със законите на пазара. Защото тяхното поведение е вече функция на свободния пазар. На фирмите им се налага да приспособяват всички страни на своята производствена, иновационна и пласментна дейност към непрестанно променящите се пазарни тенденции и изискванията на потребителите, като при това го правят по-добре от конкурентите си. От тази гледна точка осъзнаването на необходимостта от задълбочени познания в области като стратегическо планиране и анализ, ценова политика, разработване на бизнес-стратегии, ефективна организация и контрол на дейността и т.н. е първата стъпка към успеха в новите социално-икономически условия. В тези области на стопанския живот е и мястото на икономическата научна мисъл. Научните отговорности и задължения към обществото са онзи интелектуален съзидателен потенциал, който е и шансът за бъдещето на България. В стопанската практика условията, резултатите, изводите от дейността са белязани от знака на субективизма много повече, отколкото от чистата научна обективност на "точните" науки. Проблемът следователно е "човешки" и може да бъде преодолян с помощта на научни анализи и прагматични наблюдения. От тази гледна точка научното новаторство осигурява двойствено познание, необходимо за развитието на стопанската практика. Двойствеността на научното познание е в следните две направления:

- синтезирани знания, позволяващи точно описание на предимствата недостатъците на стратегиите, използвани от отделните участници в стопанския живот с цел да се отговори на настоящите и бъдещите изисквания на нарастващата конкурентност на пазарите;

- изграждане на операционно ноу-хау на базата на постиженията на върховите технологии и на новите икономически теории.

Ако приемем, че участниците в стопанския живот са убедени в необходимостта от нови научни познания, остава въпросът за проблемите, които стоят пред научните среди. Липсата на достатъчна информационна база, модерни софтуерни продукти за обработка на данни, нежеланието на бизнес-средите да съдействат за по-задълбоченото познаване на практическите проблеми и достижения са само част от проблемите, които забавят научните анализи. Научният потенциал на България е изключително опитен, компетентен, с доказани в цял свят постижения и е готов да помогне не просто за спасяването на страната, а за нейната световна, европейска, балканска и национална интеграция чрез устойчиво развитие.

Емилия Петрова, докторант, ИУ - Варна

Планиране на туризма и устойчивото развитие

Опитът на просперирали в туристическо отношение страни по света показва, че за да функционира като ефективен отрасъл на националната икономика, туризмът трябва умело да бъде регулиран и контролиран от определени правителствени институции и структури. Важна роля в подобни действия има неговото планиране, с помощта на което завоюването на икономически позиции може да се осъществи, без да бъдат причинени екологични, социални или морални щети в дългосрочен аспект.

Конкурентоспособността на туристическите продукти и дестинации често се разглежда единствено през призмата на икономическите резултати от туристическата дейност към определен момент. Условието на глобализация обаче налагат по-далновидно управление на наличните ресурси, което би гарантирало ефекти не само в сегашен, но и в по-дългосрочен аспект. За целта е необходимо управлението на туристическата дейност на различните равнища да използва подходящи и методи за успешно развитие на конкуриращата се на международния туристически пазар страна.

По тази причина основно място в планирането на този отрасъл заемат подходите, осигуряващи устойчиво развитие на средата за функциониране на туристическата дейност. Те предполагат съхраняване на природните, културно-историческите и останалите туристически ресурси по начин, гарантиращ продължителното им използване в бъдеще и социално-икономическо благополучие за обществото в настоящето.

Основен инструмент за постигане на устойчиво развитие е планирането на околната среда. Във връзка с това е необходимо всички нейни елементи да бъдат внимателно проучени, анализирани и взети под внимание при определянето на най-подходящия вид туристическо развитие. Това не би позволило например силно уязвимите в екологично отношение райони в

България да бъдат третирани от политиката за регионално развитие като “райони за растеж” или “райони за развитие”.

Специфичен момент в устойчивото развитие е съобразяването на планирането на туризма с нуждите и възможностите на отделните териториални единици в страната. Този подход се съсредоточава върху включването на общините и областите в процеса на разработване на планове за туристическо развитие и насърчаване на видовете туризъм, които генерират ползи за конкретните територии. При този подход се прилагат техники, съдействащи за това по-голяма част от придобивките от туристическото развитие да бъдат за местните резиденти, а не за “външни” лица. Максимизирането на ползите за местните лица обикновено поощрява добрата приемственост на туристическата дейност в общността-домакин. Това от своя страна води до активната подкрепа на резидентите по отношение запазване на местните туристически ресурси. Освен това облагите за местните лица и фирми прерастват в ползи за страната чрез националния доход, внесената чуждестранна валута, повишаване на трудовата заетост и подкрепата, която областите и общините оказват на националното развитие на туризма и политиката за опазване на околната среда.

Подходът за устойчиво развитие в процеса на планиране на туризма е особено важен, тъй като успехите в тази сфера на стопанската дейност до голяма степен зависят от състоянието на атракциите, активностите, историческото наследство и културните традиции и обичаи в дадена страна или област от нея. Ако ресурсите са с понижена стойност или са напълно унищожени, то независимо от предприеманите мерки страната не би могла да привлече клиента и туризмът би бил обречен на провал. В по-общ план можем да кажем, че повечето туристи търсят дестинации, които предлагат високо равнище на качество на околната среда и обслужването. В този смисъл конкурентоспособността на курортното място се определя от неговата атрактивност, автентичност, чистота и гостоприемност от страна на местните жители.

В заключение ще добавим, че акуратното прилагане на вградения принцип на планиране “отдолу нагоре” при изпълнението на Националния план за регионално развитие на България е ключова предпоставка за паралелното развитие на качествен туризъм и устойчива околна среда в нашата страна.

Донка Желязкова, докторант, ИУ - Варна

Поглед над проблемите на българската икономика в преход

Фундаментът на съвременната ценностна система са традициите в областта на икономиката, науката, културата и образованието. Глобалните

проблеми на човечеството и националните неблагоприятия в отделните държави поставят редица предизвикателства пред научната мисъл.

Днес проблемите в България са разнопосочни, провокиращи и трудно обхватни. Повече от десетилетие се дискутират възможните отговори на националните въпроси, свързани с: безработицата; корупцията; престъпността; бедността и т. н.

Мащабно се третира и казусът за присъединяването на страната ни към ЕС. Всеки българин с право допуска, че този ход на европейската шахматна дъска ще коства милиарди долари на нацията. Това налага да се търсят подходи към най-безболезнените пътища за вметване в критериите за икономическа стабилност, които поставя Съюзът. Интеграционните процеси оказват креативно влияние върху националното стопанство дотолкова, доколкото те способстват за форсирането на процесите, свързани с прехода от административно-планова към пазарна икономика. Стремешите на България трябва да бъдат насочени към данъчна реформа, повишаване на износа, развитие на финансовите и капиталовите пазари.

Едно от възможните решения за нашата страна в желанието ѝ за достойно присъединяване към Европейския съюз е свързано със стимулирането и насърчаването на чуждестранните инвестиции не само в процеса на приватизация, но и след неговото приключване. За целта обаче у нас трябва да се създаде благоприятна икономическа среда. По отношение на инвестициите България изостава дори от страни-представителки на третия свят - за период от десет години страната ни е успяла да привлече 3.9 млрд. дол., като за 2000 г. статистиката сочи цифрата 8.7% от БВП. Незавидното положение на България на световната икономическа карта се дължи не само на недалновидната политика в икономически план, а и на отсъствието на прозрачност и коректност в сделките, липсата на морал и етика, което се е превърнало в отличителна черта на българския стопански манталитет. Това са основните причини за провалените и отложени във времето сделки, предвидени в приватизационния план (БТК, "Булгартабак" АД, БГА "Балкан" и др.). Стратегическите решения трябва да се търсят в раздържавяването на такива големи предприятия, които носят значителни загуби на страната.

В българската практика присъстват и примери за приватизационни сделки, при които се спазва върховенството на закона и взаимната изгода на страните-участници. През 1997 г. вниманието на белгийската химическа и фармацевтична група "Солвей" беше привлечено към приватизацията на "Соди" ЕАД - гр. Девня не само поради доброто състояние на предприятието, но и поради клаузите по договора за неговото закупуване, предоставящи нееднозначно възможности за привилегировано участие на фирмата при продажбата на основните ресурсни източници за производството на калцинирана сода. Към сегашния момент "Солвей Соди" затвори

производствения цикъл, като негова собственост станаха ТЕЦ "Девня" (днес "Девен" АД), "Геосол"- Провадия (днес "Провадсол" АД), заводът за добив на варовик - с. Чернево (днес "Девня Варовик" АД).

Не бива да се заблуждаваме, че чуждестранните инвеститори ще вложат средства в български активи, без да получат пакет от обосновани икономически изгоди. За тях от съществено значение е икономическата мотивация в перспективен план. Естествено не трябва да се предоставят единствено привилегии, а да се предвидят и разумни задължения, свързани със запазването на работните места, разработването и изпълнението на социални и екологични програми, развитието и внедрителската дейност и т.н.

Процесът на приватизация не трябва да се абсолютизира, защото, въпреки че държавата в исторически план се е доказала като лош собственик, икономически обосноваването на нейната собственост са обективно необходими.

Икономическата мисъл на България не без основание може да се обърне към националния опит в приватизационните процеси. Резултатите са както позитивни, така и негативни, но те са база за перспективно изучаване на съвременната икономическа обстановка в страната и могат да допринесат за формулирането на стратегически значими изводи и препоръки.

Амбициозните планове на България в области като икономика, култура, наука, образование ще имат шанс да се превърнат в реалност през новото хилядолетие само ако научният потенциал на страната се слее адекватно с техните изпълнители.